

David Svoboda

Rok ohně. Vznik Ukrajinské povstalecké armády a pozadí volyňských masakrů v roce 1943

Slovo oheň v nadpisu odborného pojednání patrně působí poněkud křiklavě. Název této studie, navazující na dvě předešlé, zasvěcené ukrajinskému nacionalismu a jeho ozbrojenému boji, může však jen zdánlivě budit dojem chtěné dramatickosti.¹ Neboť v tomto případě má oheň symbolickou výstižnost hned v trojím smyslu: ukrajinská ozbrojená rezistence získala konečné kontury pod železnou egidou (banderovské²) Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN-b) a od jara 1943 prodělávala svůj „křest ohněm“. Ve stejném období pohltily polské osady Volyně plameny, když ukrajinští povstalci s většinou ukrajinského rolnictva v zádech začali realizovat etnickou mstu, na pozadí krutostí německých a adekvátní, byť rozměry nesouměřitelné odpovědi polské. A v neposlední řadě se Evropa otrásla pod porvy obrátů na frontách válečných i strategických. V marocké Casabance byl poprvé veřejně vysloven požadavek bezpodmínečné kapitulace Osy, Stalingrad a Kursk byly předěly zabezpečující sovětské straně definitivní strategickou iniciativu, rok 1943 rozhodl i o nezdaru středomořské varianty tzv. druhé fronty preferované Londýnem (Churchill však do poslední chvíle nevzdával své úsilí prosadit tento směr oproti společnému hledisku Roosevelta a Stalina), noha amerického vojáka se přesto prvně dotkla evropského území v červenci na Sicílii. Všechny tyto události, zvraty a jimi vyvolaná očekávání spojené perspektivy výrazně utvářely ráz této epochy na nevelkém území, kam se soustřeďovala historie ukrajinského hnutí odporu proti německé i sovětské moci – na západní Volyni.³ Válku s německým okupantem však doprovázely ještě ničivější konflikty „občanské“.

1 Jde příspěvky: SVOBODA, David: Dlouhá cesta do lesů. Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády. *Securitas Imperii*, 2013, č. 22, s. 98–120, a TÝŽ: Tenkrát na Volyni. Dilemata a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943. *Securitas Imperii*, 2014, č. 25, s. 78–103.

2 Substantivum i adjektivum banderovci/banderovský jsou přes své běžné rozšíření zavádějící, neboť vůdce hnutí ztratil kvůli své internaci v koncentračním táboře Sachsenhausen možnost řídit své stoupence. Srov. ZILYNSKYJ, Bohdan: *Ukrajinci na českém území a československo-ukrajinské vztahy v letech 1944–1949*. Disertační práce. Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 32, pozn. 63. Přesto jsou v předkládané studii běžně používány a prokládány pro osvětlení textu synonymy ounovci /ounovský, byť v tomto případě jde o ukrajinismus, českým uším znějící poněkud cize.

3 Dmytro Veděnějev a Gennadij Bystruchin by s těmito slovy nesouhlasili, konstatujíce ve své společné monografii, že ÚPA v době rozkvětu ovládala území o rozloze 150 tisíc kilometrů čtverečních obývané 15 miliony duší. Byť jejich práce je vyvážená a kvalitní, přistupují v tomto případě k těmto údajům s krajní zdrženlivostí. Viz VEDĚNĚJEV, Dmytro – BYSTRUCHIN, Gennadij: „*Povstans'ka rozvidka diē točnoj vidvažno*“: *dokumental'na spadščyna pidrozdliv special'noho pryznačennja OUN ta ÚPA. 1940–1950-ti roky*. K.I.S., Kyjiv 2006, s. 96.

Ukrajinsko-polské historické reminiscence a vzájemně neslučitelné představy obou národností o budoucnosti západoukrajinských území vyústily v etnickou čistku iniciovanou UPA, a rysy „občanského“ konfliktu nesla i válka ukrajinských nacionalistů všech odstínů s takzvanými lidovými mstiteli, tedy partyzánským desantem ve Stalínových službách, majícím připravovat terén pro návrat sovětské moci na území obsazená v roce 1939. Uvozovky jsou u slova „občanský“ snad namístě, neboť jedna strana právem odmítala sovětské občanství, jež na ni uvalil komplot Moskvy s Berlínem, a byla to síla Rudé armády, nikoli vůle obyvatelstva, co o dvacet let dříve umožnilo panství Moskvy také nad tzv. Velkou Ukrajinou.

Těžko určit, který rok byl počínaje zářím 1939 pro populaci západní Ukrajiny hroznější. Nehovoříme pouze o Ukrajincích, neboť zkušenost s dějinami doléhala na jednotlivá etnika této části Evropy rozdílně, osudy polské a židovské zde byly do roku 1944 celkově mnohem drastičtější. Téma však nabylo zvláštní proslulosti ve víru ukrajinských revolučních událostí a ruské agrese proti diskutované zemi v roce 2014. Jeho politická instrumentalizace vysvítá ze způsobu, jakým bylo náhle, po letech nezájmu, uchopováno částí české publicistiky a některých politiků. Nápadná je především šablonovitost, s níž se hlasy jednostranně odsuzující politickou dráhu ukrajinského integrálního nacionalismu bezděky upínají na stále tytéž její úseky, aniž by je vlastně uměly správně časově zařadit. Jednu kapitolu tvoří rok 1941 spojený s počátky nacistické okupace Ukrajiny a souvisejícími snahami OUN-b o realizaci svých politických záměrů, druhou je právě rok 1943 a krvavé události na Volyni. Primitivní formou je tato kritika doplňována i poukazy na milník haličský – ukrajinskou účast v dobrovolnické divizi SS Halyčyna. Mimo tato data, hovoříme-li o druhé světové válce, pozornost angažovaných kritiků nemíří, asi proto, že rok 1942 se jeví trochu tajemným a počínaje rokem 1944 je snažení UPA i pro hyperkritické oko nezajímavé, neboť nerovný boj proti sovětským represivním orgánům je z morálního hlediska s těžší napadnutelný. Neudivuje, že rovněž mytizace UPA v postsovětské Ukrajině vyrůstá z této příhodné půdy, kde je nepoměr mezi stalinskou totalitní přesilou a odbojnou minoritou až učebnicově názorný a vybízí k patetickému opěvování.⁴

Tyto řádky jsou psány s vědomím, že vyjmenované letopočty skutečně znamenají pro badatele terén nerovný a křivolaký, jímž se musí ubírat, aby dospěl k pokud možno vyváženému soudu o sporných bodech ukrajinské historie. Druhý rok německo-sovětské války opravdu přinášel na výše nastíněném teritoriu drastická rozuzlení, jejichž morální následky si ukrajinská historická paměť vleče s sebou. Že tato skutečnost jde k duhu všem demagogům a propagandistům zvenčí i dnes, kdy se před našima očima odvíjí nová pohnutá kapitola ukrajinské historie, je pak docela pochopitelné. Plameny roku 1943 zkrátka doutnají i v našich dnech.

4 Pro srovnání JILGE, Wilfried: „Nationalukrainischer Befreiungskampf“. Die Umwertung des Zweiten Weltkriegs in der Ukraine. *Ukraine-Analysen*, 2008, č. 45, s. 27 – viz <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/UkraineAnalysen45.pdf> (citováno k 9. 9. 2015). Autor popisuje nadvládu ukrajinoцентричké historické paměti nad komemorací židovského utrpení v západních regionech země s ohledem na trauma poválečné resovětizace.

David Svoboda

Časné jaro roku 1943 bude zapsáno v historii Ukrajiny nesmazatelným písmem, neboť toho jara ukrajinský národ vstoupil na novou cestu boje s nájedníky. Toho jara skrytý revoluční boj přeměnil v boj ozbrojený, ideu vtělil ve skutek.⁵ Tak se za vývojem nasměrovaným III. konferencí OUN Samostijnyků Deržavnyků (OUN-SD; volně přeložitelné jako bojovníků za suverénní státnost, v reálu dočasný firemní štít banderovců), konanou 17. až 21. února poblíž města Oleska ve Lvovské oblasti, ohlížela v létě 1943 tiskovina politické sekce Ukrajinské povstalecké armády *Do zbroji*. To, co tu bylo vzletnými slovy vydáváno za otevřené vyjádření vůle národa, je vhodnější formulovat jako chvatnou snahu neztratit u mnohých, kteří nečekali na startovní výstřel politických ideologů, autoritu. Oficiální prohlášení plynoucí z této konference připomínalo bohorovné proklamace komunistických sjezdů tam, kde se národu přisuzovaly až nadpřirozené kvality chápajícího subjektu, bystře rozeznávajícího úmysly své ozbrojené avantgardy a krácejícího za ní oddaným krokem do války za jednu nedělitelnou, samostatnou Ukrajinu.⁶ Mluvme ale o populaci západní Volyně, neboť zdaleka ne celá Ukrajina procházela shodným procesem, a sešlost, která posvětila vznik celistvé ozbrojené síly, zanedlouho pojmenované Ukrajinská povstalecká armáda (UPA), spíše reagovala na nedočkavost aktivu OUN v terénu. Tento vývoj byl nastíněn v předešlé studii⁷ a urychloval se od posledních měsíců roku 1942. Vše již řečené vyjadřuje pramen pokládaný za klasický, jakým je dopis Vasyla Makara, hlavy volyňské Bezpečnostní služby (Služba bezpečky – SB) OUN-b, bratru Volodymyrovi, v němž vysvětluje, proč se po jeho soudu s ozbrojeným vystoupením začalo naopak příliš pozdě. Stupňování německého náporu na ukrajinskou lidskou sílu, ofenziva sovětských partyzánů na severozápadní Volyni a z druhé strany tzv. otamančyků (hanlivý výraz pro samozvané vojenské velitele), tím vším podle něj hrozilo, že OUN-b ztratí autoritu ve prospěch konkurenčních formací.⁸ Jak píše Ivan Patryljak, historické okolnosti banderovce k velikým protiněmeckým akcím „dostrkaly“.⁹ Podle slov Vasyla Sydora, později proslulého velitele úseku UPA Západ, *stvořil UPA sám život*, místem jejího zrodu koncem roku 1943 byl obdélník severně od linie Kovel–Sarny a území Polesí vymezené městy Brest, Turiv, Olevska a Ljuboml'.¹⁰ Zapomínat nelze, zůstaneme-li u OUN, rovněž na aktivizaci sil konkurenčních melnykovců, byť o dost slabších (o Tarasi „Bulbovi“ Borovcovi již byla v minulé studii řeč¹¹).¹²

5 U nastupí. *Do zbroji*, 1943, č. 1 (červenec), s. 2. Exemplář uložen in *Central'nyj deržavnyj archiv vyščych orhaniv vlady ta upravlinnja Ukrajiny* (dále jen CDAVOVU), f. 3833, op. 1, spr. 189. Překlady v celém textu jsou autorovy.

6 *OUN v svitli postanov Velykych Zboriv. Konferencij ta inšych dokumentiv z borotby 1929–1955 r.* Zakordonni Častyny Orhanizacijj Ukrajins'kych Nacionalistiv, Mjunchen 1955, s. 80. Přípravenost mas byla vedením OUN naopak hodnocena skepticky, právě tak i dosah osvětové propagandy mezi nimi. KENTIJ, Anatolij: *Ukrajins'ka povstans'ka armija v 1942–1943 rr.* Instytut istoriji Ukrajiny – NAN Ukrajiny, Kyjiv 1999, s. 20.

7 SVOBODA, David: *Temkrát na Volyni*, s. 78–103.

8 *Litopys UPA*, sv. 2 (*Volyni i Polissja. Nimec'ka okupacija*). Vydavnyctvo Litopys UPA, Toronto 1990, s. 43–44.

9 PATRYLJAK, Ivan: *Vstaň i borys'! Sluchaj i vir. Ukrajins'ke nacionalistyčne pidpillja ta povstans'kyj ruch 1939–1960 rr.* Centr doslidžeň vyzvol'nogo ruchu, Kyjiv 2012, s. 187.

10 SYDOR, Vasyľ: *Dva etapy UPA. Deržavnyj archiv Služby bezpečky Ukrajiny* (dále jen DA SBU), f. 13, spr. 376, tom 60, ark. 48. Na tento dokument mě navedl PATRYLJAK, Ivan: *Vstaň i borys'!*, s. 186–187. Za poskytnutí fotokopii materiálů z tohoto i jiných fondů jsem Ivanu Patryljakovi nesmírně zavázán.

Sovětský faktor hrál v hlavolamu OUN-b důležitou úlohu. Mychajlo Stepaňak, jehož výstup byl krátce popsán v předešlé studii, ve výslechovém protokolu sepsaném po jeho zatčení NKVD podává strukturovaný výklad svých postojů, jimiž zčásti ovlivnil závěry III. mimořádné konference OUN-SD.¹³ Vzhledem k německé pohromě u Stalingradu měla být podle něj taktika nacionalistické armády přizpůsobena pravděpodobnosti sovětského vítězství. Stepaňak správně vnímal, že o přízeň „národních mas“ s OUN-b soupeří krajně perspektivní nepřítel. V Sovětském svazu měla ukrajinská svazová republika svou politickou reprezentaci a sovětský stát v očích světa i svých ukrajinských poddaných vyrostl jako jediná síla schopná zajistit jim ochranu před hrůzovládou nacistů. Vlastenecké ukrajinské organizace se proto měly sjednotit a povstáním demonstrovat, že ukrajinská otázka v SSSR nebyla vyřešena a národ se s tím nesmířil.¹⁴ Jejich protiněmecké vystoupení by Moskvu připravilo o vavříny zachránce Ukrajiny, a ta by naopak předvedla světu, že je schopna ubránit se nacistům ještě před příchodem Sovětů, kteří by se pak vraceli na západ v roli okupantů. Mezi angloamerickým blokem a Moskvou to šlo k nevyhnutelnému konfliktu, přičemž Západu bylo nutno manifestovat existenci silného hnutí za nezávislost národů porobených bolševickou Moskvou. Úspěšné protiněmecké povstání by pak umožnilo Londýnu a Washingtonu přesvědčit domácí scénu, že jejich válka se Sověty je morálně oprávněná.¹⁵ Tolik příspěvek Mychajla Stepaňaka, představitele levého křídla OUN-b a někdejšího člena Komunistické strany Západní Ukrajiny. Nelze nezaznamenat určitý vývoj řečnickových postojů: po celý předešlý rok vystupoval jako hlava haličské OUN-b proti militarizaci OUN, v čemž souzněl s Mykolou Lebeděm, zástupcem vězněného Bandery a zastupující hlavou OUN-b, jenž zastával ve shodě s vězněným vůdcem vůči kvapnému budování ozbrojených sil, prosazovanému volyňským podzemím, krajně skeptické stanovisko.¹⁶ Obavy, na nichž Stepaňak postavil nakonec své závěry, jistě podnítila vzrůstající podmanivost sovětské propagandy – zejména v kontextu slavného stalingradského vítězství – které nacistická zvěrstva vhněla populaci Ukrajiny do náruče. Na Vseslovanském sjezdu v Moskvě v srpnu 1941 varoval před záhubou, jakou ukrajinské národní kultuře chystá německý fašismus, režimní dramatik Oleksandr Kornijčuk (1905–1972), krátce před III. konferencí OUN-SD zase předseda vlády

11 SVOBODA, David: *Tenkrát na Volyni*, s. 84–85.

12 KENTIJ, Anatolij: *Ukrajins'ka povstans'ka armija v 1942–1943 rr.*, s. 12–13.

13 DA SBU, f. 13, spr. 372, tom 1, ark. 37–38. Dokument lze najít také v edici *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, Tom 4/I. Instytut Pamięci Narodowej et al., Warszawa – Kijów 2005, s. 222–226 – viz http://www.zbrodniawolynska.pl/_data/assets/pdf_file/0004/3946/Polska-i-Ukraina-w-latach-trzydziestychczterdziestych-XX-wieku-t4-cz1.pdf (citováno k 9. 9. 2015).

14 Tamtéž, s. 227.

15 Tamtéž, s. 225.

16 PATRYLJAK, Ivan – PAHIRJA, Oleksandr: Vijs'kova konferencija OUN (B) 1942 r. i rozrobka planiv zi stvorennja ukrajins'kich zbrojnych syl. In: *Z archiwiv VUČK, GPU, NKVD, KGB*, 2008, č. 1/2 (30/31), s. 495. Nepřekvapí, že Lebeděvo poválečné knižní ohlédnutí za UPA o těchto různých včetně tehdejších autorových představ mlčí a pěstuje idylickou představu, že OUN do boje jaksi organicky a předurčeně vrostla. LEBEĐ, Mykola: *UPA: Ukrajins'ka povstans'ka armija. Sučasnist', místo vydání neuvedeno* 1987, s. 40.

David Svoboda

ukrajinské svazové republiky Leonid Kornijec (1901–1969) u příležitosti čtvrtstoletí existence sovětské Ukrajiny pateticky ujišťoval shromáždění, že se nikomu nepodaří pokořit *svobodymilovný ukrajinský národ*.¹⁷ A působnost těchto poselství posilovaly též energické aktivity rudých partyzánů na Volyni a v Polesí, pro které měl banderovský tisk jen slova pohrdání (*banda loupežníků, vandráci, demoralizovaní, věčně opilí*¹⁸), a zároveň jej *rudé kobylky zaplavující Ukrajinu*¹⁹ musely děsit – jejich výskyt byl ostatně účinným mementem toho, že Stalin na svou nestrávenou kořist nezapomínal.

Závěrečné komuniqué III. konference vyjadřovalo přesvědčení, že pouze bojem s Němci přítáhne organizace obyvatelstvo hledající jinak záchranu před okupanty v sovětské moci.²⁰ Jasnozřivě též konstatovalo záľudnost Stalinovy strategie, která využívala války Západu s Hitlerem pro svůj dalekosáhlý cíl nastolení světové revoluce (je tragikomické, že až dodneška se tato banální pravda z oficiálního portfolia oslav porážky nacismu na Západě báľživě vytěšňuje), nezapomínalo ani na pragmatický přístup druhé strany, jíž samozřejmě přišla sovětská válečná mašinerie vhod. Cílem Britů a Američanů byl podle vývodů nacionalistů nový evropský řád založený na rovnováze sil (historie nakonec ukázala, že ležel na srdci jen Londýnu) a naplnění politicko-hospodářských zájmů obou impérií, o úspěchu jejich snu měla však rozhodnout závěrečná fáze války a jejich silové možnosti. A právě těmito dveřmi se vkrádala velká nejistota: přijmou západní Spojenci v závěru války politická řešení v souladu s vůlí osvobozeneckých hnutí (tento termín v rétorice banderovské OUN zaujal přední místo), nebo budou nuceni akceptovat přání imperialistických aktérů – rozumí se, že těch z Východu?²¹

Stepaňak si v protokolu postěžoval, že jeho doporučení vést boj primárně proti Němcům pomohl smést ze stolu člen Provodu (vedení) OUN-b Roman Šuchevyč, a válečná politika organizace tak pokračovala v kurzu zavedeném na Volyni prvním velitelem Dmytrem Kljačivským, tedy v přednostním boji s rudými partyzány a s Poláky.²² S tím měla souviset i jeho naléhání, aby se OUN-b zbavila pověsti fašistické organizace spolupracující s Němci, jež byla v oběhu na východní Ukrajině – apel, k němuž prý nebyl hluchý Banderův muž Mykola Lebeď, jehož příslušné instrukce sekci propagandy směřovaly k postupnému odsouvání značky OUN ve prospěch nového názvu Orhanizacija Samostijnjykyv Deržavnykyv. Tyto snahy nakonec ovšem narazily na odmítnutí III. velkým sjezdem OUN v srpnu 1943.²³ Je samozřejmě otázkou, nako-

17 PROKOP, Myroslav: Ukrajins'ke protynacysts'ke pidpillja 1941–1944. *Sučasnist'*, 1989, č. 7–8 – viz http://shron.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1989_N07-08_339-340.pdf (citováno k 9. 9. 2015).

18 Na zemľach Ukrajiny. *Za Samostijnju Ukrajinu*, 1943, roč. III, č. 9 (10. 12. 1943), s. 4.

19 Červona saranča namahajeťsja zalyty Ukrajinu. *Do zbroji*, 1943, č. 1 (červenec), s. 3.

20 *OUN v svitli postanov Velykych Zboriv*, s. 83.

21 Tamtéž, s. 77.

22 *DA SBU*, f. 13, spr. 372, tom 1, ark. 40. Viz tentýž dokument v *Polska i Ukraína w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/I, s. 227. DZJOBÁK, Volodymyr: *Konflikty v OUN(b) i jich vplyv na ukrajins'kyj Ruch Oporu (1941–1944)*. Infocentr, Kyjiv 2005, s. 68–69.

23 *DA SBU*, f. 13, spr. 372, tom 1, ark. 41. K otázce změny názvu též LIPKAN, Andrij: Boroľba UPA z nimeckym okupacijnym režymom. *Vojenna istorija*, 2002, č. 5–6 – viz http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_6.htm (citováno k 9. 9. 2015).

lik se Stepaňak v době své výpovědi vyhnul pokušení získat přízeň vězňů zdůrazňováním svého antifašistického zaměření a distance od protipolské kampaně (trest smrti mu byl nakonec změněn na 25 let tábora, odtud byl pro zdravotní potíže roku 1961 propuštěn).²⁴ Obsah Stepaňakova sdělení odpovídá základním pnutí v OUN mezi antifašismem a převládajícím názorem stavícím Berlín s ohledem na jeho porážky a naopak sílu Sovětů a polské strany již mimo hru.

Konference vyjadřovala odhodlání nesložit zbraně ani tehdy, naplní-li se varianta opětovného Stalinova triumfu, rozvíjet své síly při zohlednění *dané konstelace mezinárodněpolitických sil*.²⁵ Byl to výraz prosazení tzv. osvobozenecké koncepce na úkor alternativy označované jako emigrační. Její zastánci vystihli budoucí vývoj věrněji, když Sovětům po očekávaném vítězství ve válce prorokovali dostačující kondici na to, aby se s ukrajinským odbojem rázně vypořádali. Zasazovali se tedy o promyšlení důkladného celospolečenského programu, jež měla OUN veřejně hlásat, ovšem před návratem Sovětů stáhnout své kádry do emigrace, kde by vyčkaly až války Západu se Sovětským svazem.²⁶

Události si mezitím razily živelně cestu vpřed i mimo tyto akademické diskuze a v něčem předznamenávaly charakter nastupujícího období. Deset dní před konferencí, v noci na 8. února 1943, oddíl Hryhorije (Hryce) Perehijňaka, jenž je nacionálně zaměřenou historiografií oslavován jako první sotňa Ukrajinské povstalecké armády, zaútočil na policejní kasárna ve Volodymyrci, hájená 30 Němci, 70 ruskými kozáky (původně zajatci z Rudé armády) a 80 Uzbeky.²⁷ Povstalci zlikvidovali i velitele žandarmů a šest kozáků odvedli do zajetí. Akce byla pro své načasování, kalkulující s momentem překvapení, úspěšná. Uzbeci a ruští zajatci nevyunikali chrabrosti, těšili se však značně přesile. Perehijňak v následujících týdnech v navazujících bojích padl a začal žít posmrtný život legendy.²⁸ Po úspěšném dobytí Volodymyrce rejď oddílu pokračoval až k temnému milníku na jeho dráze, jímž se podle některých výkladů staly události v převážně polské usedlosti Parošľa²⁹ v okrese Sarny, kde bojovníci se hráli před nedůvěřivými vesničany roli sovětských partyzánů, kterým před údajně chystanou sabotáží na blízké železnici leželo na srdci bezpečí obyvatel v očekávání pravděpodobně německé msty. Místní se tedy prý museli nechat od falešných Sovětů spoutat, aby tak měli před Němci věrohodné alibi. Hružně vyústění je domyslitelné: na místě zůstalo 170 zavražděných včetně oněch šesti zajatců. Není zcela jasné, zda je povstalci usmrtili v lese, jak se obvykle píše, nebo sekerami v jednom ze stavení

24 Stepaňakovy osudy viz *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/I, s. 232, pozn. č. 2. Podrobněji SODOL, Petro: *Ukrajins'ka povstans'ka armija 1943–1949. Dovidnyk*. Prolog, Nju-Jork 1994, s. 124–125.

25 *OUN v svitli postanov Velykych Zboriv*, s. 85.

26 KENTIJ, Anatolij: *Ukrajins'ka povstans'ka armija v 1942–1943 rr*, s. 21.

27 Údaje pocházejí z PATRYLJAK, Ivan: *Vstaň i borys'!*, s. 286. Sám autor se v poznámce č. 1512 staví s nedůvěrou k jiné, značně nadsazené početní variantě z pera pamětníka Fedira Kondrata (KONDRAT, Fedir: *My staly voli na storozhi*. Lileja-NV, Ivano-Frankivs'k 2002, s. 14).

28 MIRČUK, Petro: *Ukrajins'ka povstans'ka armija 1942–1952*. Vydavatel neuveden, Německo 1953, s. 33.

29 Používáme zde polskou podobu místního jména. Ukrajinsky Parošlja Perša (v písemné podobě často Parošlja I).

David Svoboda

Parošle bezprostředně před masakrem místních, jak i po sedmdesáti letech uváděl očitý svědek.³⁰ Olja Hnaťuk s odvoláním na zjištění polského historika Grzegorz Motyky, o něž se rekonstrukce zločinu běžně opírá, píše, že vraždy v Parošli bourají oslavný mýtus, kterým je předešlý vítězný boj UPA ověčen jako první příklad jejího protinacistického odhodlání.³¹ Není v této věci snad zásadní, že Perehijňak úspěšný boj s okupanty a jejich *pomahači – vlasovci coby ruskými šovinisty* svedl v regionu již 20. ledna, aniž by tehdy štít vzpínajícího se odboje poskrnil vraždami civilistů.³² Podobných partyzánských výpadů před vzpomínaným 7. únorem bylo sice mnohem více, osvobození Volodymyrce je nicméně s převahou zastínilo a prakticky veškerá ukrajinská literatura se toho drží.

Určitá nesnáž spočívá v tom, že tato verze událostí je jednou z mnoha a budí pochybnosti. Opírá se o Motykovy závěry vycházející z výslechového protokolu s výpovědí zajatého povstalec poráženou NKVD, který obsahuje nesrovnalosti co do personálií a časové disproporce.³³ Je otázka, zda měli přesunující se partyzáni s podrážděnými Němci za zády za daných okolností čas na promyšlený masový zločin. Motyka nicméně trvá na svých závěrech i na základě svědectví dodnes žijících ukrajinských pamětníků v této lokalitě.³⁴ Jakou cenu má v tomto případě jistota poznání? Použijeme-li truismus, tato masová vražda nemohla nemít pachatele, a byla jím evidentně ukrajinská ozbrojená formace. Ale její politická příslušnost má zásadní význam pro poznání počátků antipolského běsnění a motivací jeho pachatelů. Bude o tom ještě zmínka.

Tak jako pro ukrajinskou národní paměť je předjaří roku 1943 etapou velkého počátku, kdy se národ postavil na odpor okupantům, Polákům se zjevují hrozivé scény vlastního utrpení způsobeného rukama ukrajinských nacionalistů i vlastních ukrajinských sousedů, které narůstaly rychlým tempem souběžně se zpevňováním a rozšiřováním řad povstalců.³⁵ Zatímco první část tohoto příběhu v zásadě nebudí větší kontroverze, pomíneme-li vyhrocené přístupy čerpající spíše z tradic sovětské

30 MOTYKA, Grzegorz: Plan: wykarczować. *Karta*, 2005, č. 46, s. 91. Svědectví o událostech zahrnující i osud šesti kozáků obsahuje interview s jediným přeživším, tehdy dítětem Witoldem Kolodyńským. Viz Ostatni świadek Rzezi Wołyńskiej. *Newsweek.pl*, 17. 8. 2013 – viz <http://polska.newsweek.pl/newsweek-historia--ostatni-swiadek-rzezi-wolynskiej.105324,1,1.html> (citováno k 9. 9. 2015).

31 HNAŤUK, Olja: Vjina u vijni. UPA i AK bez vozvelyčennja i napljužennja. „Ji“. *Nezaležnyj kul'turolohičnyj časopys*, 2013, č. 74 (bez paginace) – viz <http://www.ji.lviv.ua/n74texts/74-zmist.htm> (citováno k 9. 9. 2015).

32 DENYŠČUK, Oleksandr: *Boroľba UPA proty nimec'lych okupantiv*, Tom 1 (Volyn'). PPDМ, Rivne 2008, s. 37.

33 DA SBU, f. 13, spr. 1020, s. 204–207. Dokument také In: *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/1, s. 454–457.

34 MOTYKA, Grzegorz: Nevdala knyžka (recenze na knihu Volodymyra Vjatrovyče *Druha pols'ko-ukrajins'ka vjina 1942–1947*). Viz www.historians.in.ua, 22. 3. 2012 – <http://www.historians.in.ua/index.php/dyskusija/192-gzhegozh-motyka-nevdala-knyzhka> (citováno k 9. 9. 2015).

35 Mnoho odborných příspěvků se zabývá dichotomií národních historiografií Ukrajiny a Polska. GOL-CZEWSKI, Frank: Poland's and Ukraine's Incompatible Pasts. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2006 (sv. 54), č. 1 – viz <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0005/bsb00055549/images/index.html?ffip=193.174.98.30&seite=39&pdfseite=> (citováno k 9. 9. 2015). WNUK, Rafal: Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath – viz <http://ece.columbia.edu/files/ece/images/wnuke-1.pdf> (citováno k 9. 9. 2015). MOTYKA, Grzegorz: Spór o UPA w najnowszej polskiej historiografii. In: *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 2002, č. 13, s. 127–139.

historiografie³⁶, ta druhá na sebe strhává pozornost badatelů, jitrí nálady dnes již v celosvětovém měřítku a provokuje ke generalizacím, které určují pohled na Ukrajinskou povstaleckou armádu a ukrajinský nacionalismus oné periody vcelku. Téma nabylo až osudové naléhavosti vzhledem k tomu, že zločiny UPA jsou využívanou municí informační války rozpoutané proti Ukrajině od února 2014.

Ukrajinský historik Jaroslav Hrycak vznik UPA a martyrium, jemuž byli vzápětí vystaveni Poláci, klade do přímé souvislosti, hovoří o „křtu krvi“, aniž by však volil jednoduchou odpověď na otázku svou závažností neopomenutelnou: Jaká byla korelace mezi skutky UPA a ideologií OUN?³⁷ Nakolik události, jichž byla svědkem především Volyň a později východní Halič, vyšly z dlouhodobých záměrů ukrajinských nacionalistů pod egidou Stepana Bandery, Mykoly Lebedě a dalších? Nakolik jejich životní názor neúhybně směřoval ke zverstvům spáchaným na polské populaci obývající území nárokováná Ukrajinci?

Aby zřehlednili mimořádně složité peripetie, které Ukrajině přinesla druhá světová válka, s jejich krvavými vyústěními, pomáhají si i prominentní západní historici zjednodušujícím schématem hovořícím o fašistickém rázu ukrajinského nacionalismu, který měl od počátku usilovat o etnicky čistou Ukrajinu cestou vyhnání či genocidy cizorodých populací. Je to názor odvozený z jedné tendence polské postkomunistické historiografie, zastoupené nacionálně konzervativním táborem, kontrastujícím se školou liberálně-demokratickou.³⁸ Taková přímá spojnice poskytuje snadno uchopitelný scénář událostí, neřeší ale otázku, proč k násilí došlo právě tehdy a tak náhle, nepokouší se ani vyrovnat s plamenně demokratickou rétorikou a programovými

-
- PORTNOV, Andrij: Volyň 1943: asymetria pamieci. *Biuletyn IPN. Pamięć.pl*, 2013, č. 6 (sv. 15), s. 34–36 – viz http://arch.ipn.gov.pl/ftp/pamiecpl/pamiecpl_06_2013.pdf (citováno k 9. 9. 2015).
- 36 Jedná se o díla vzniklá již v postsovětské éře, ale traktující činnost UPA od počátku jako spiknutí vedené německou nebo Stalinovou rukou. Např. KORMAN, Aleksander: *Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*. Nortom, Wrocław 2002, s. 12; MASLOVSKYJ, Vitalij: *Z kým i proty koho vojuvaly ukrajins'ki nacionalisty v roky Druhoji svitovoji vjny*. Slavjans'kyj dialog, Moskva 1999 či hutná bibliografie Edwarda Pruse.
- 37 HRYCAK, Jaroslav: *Strasti za nacionalizmom. Istorični eseji*. Krytyka, Kyjiv 2004, s. 103–104.
- 38 Rozlišení na „liberální demokraty“ a „nacionalisty“ je převzato z kvalitního přehledu HRYCKIV, Roman: *Pols'ka istoriohrafija ukrajins'ko-pols'koho zbrojného konfliktu časiv druhoji svitovoji vjny. Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 2, s. 158. Je charakteristické, že teze druhého tábora si osvojila velká část internetové i jiné publicistiky a někteří politici zastávající v kontextu současného dění jednostranně kritická stanoviska k ukrajinským nacionalistickým tradicím. Např. Mýtus o Banderovi zamlčuje zločiny. Viz. www.novinky.cz, 3. 2. 2015 – <http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/360537-mytus-o-banderovi-zamlcuje-zlociny.html> (citováno k 9. 9. 2015). Odpovídá to nicméně již starší optice Ryszarda Torzeckiego, který však své pohledy pozměnil a stal se autorem toho nejkvalitnějšího ve svém žánru. TORZECKI, Ryszard: *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy*. Książka i Wiedza, Warszawa 1972, s. 291. Autor pozdější známé monografie zde ještě staví do jedné konsekvntní řady předešlou eliminaci Židů a nástup UPA na Poláky coby další cizorodou národnost. Těž MARKOWSKI, Damian: Rana Wolynia. *Biuletyn IPN. Pamięć.pl*, 2013, č. 6 (sv. 15), s. 29 – viz http://arch.ipn.gov.pl/ftp/pamiecpl/pamiecpl_06_2013.pdf (citováno k 9. 9. 2015). Jako autentický projev ideologického kréda OUN hodnotí její podíl na holokaustu i masakry Poláků PARTACZ, Czesław: *Przyczyny i tło konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1947*. In: *Wolyń 1943 – rozliczenie. Materiały przeglądowej konferencji naukowej „W 65. rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacionalistów ukraińskich“ Warszawa 10 lipca 2008*. IPN, Warszawa 2010, s. 20 – viz http://www.zbrodniawolynska.pl/_data/assets/pdf_file/0005/3983/Wolyn-1943-rozliczenie-Konferencja-IPN.pdf (citováno k 9. 9. 2015).

David Svoboda

tezemi OUN-b. Nesoulad mezi jejím slovníkem a „menšinovou politikou“ v terénu se někteří odborníci snaží vysvětlit utilitárními pohnutkami ukrajinských nacionalistů, snahou tváří v tvář Západu po německé pohromě u Stalingradu zakrývat své fašistické ledví vnějškovým rétorickým obratem, aby se vetřeli do přízně západních Spojenců, zatímco v praxi vytrvale sledovali své zločinné záměry. Tuto interpretaci energicky prosazuje Per Anders Rudling.³⁹ Podobný názor je dokonce vtělen do podtitulu nejnovější monografie o Stepanu Banderovi z pera polsko-německého historika Grzegorze Rossolińskiego-Liebe: *fašismus, genocida, kult*.⁴⁰ Tito historici také sdílejí a v různých variantách opakují již starší názor respekt jistě zasluhujícího Timothyho Snydera, který rýsuje jakousi nepřímou spojnicí mezi holokaustem a vraždami Poláků na Volyni. Jádrem UPA, tvrdí ve shodě s jinými historiky Snyder, tvořili dezertéři z pomocné policie (Schutzpolizei, nazývaná též ochranná policie), po celou dobu zaměstnaní naháněním, strážním a střelením židovské populace západní Ukrajiny. Po stalingradském obratu prchli se zbraní v ruce do lesů a začlenili se do vznikající UPA. Jejich předchozí katovská zkušenost se měla osvědčit, když přišli na řadu Poláci, a skutečně Snyder vidí tyto souvislosti i v detailech celého vražedného procesu na Volyni, mezi něž řadí pečlivě plánování úderů, výběr místa a falešně uklidňování budoucích obětí, což jej vede až ke kýčovitému závěru, že volyňští Poláci byli vůči agresorům bezbranní právě tak jako předtím Židé.⁴¹ Tentýž názor přejímá, byť ho trochu upřesňuje, například kanadský historik John Paul Himka.⁴² Také Rossoliński-Liebe, jako vždy stavící na slušné, ovšem selektivně interpretované pramenné základně, toto hledisko stupňuje ve své až fanaticky jednostranné nejnovější publikaci.⁴³

39 RUDLING, Per Anders: Juščenkiv fašyst: kul't Bandery v Ukrajinu ta Kanadi. In: AMAR, Tarik et al.: *Strasti za Banderuju: statii ta esejii*. Hrani-T, Kyjiv 2011, s. 244–245. TÝŽ: The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths. In: *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, Nr. 2107, s. 10, 14 – viz <http://www.mankurty.com/holocaust/wp-content/uploads/2011/11/Rudling%20The%20OUN,%20the%20UPA%20and%20the%20Holocaust%20%281%29.pdf> (citováno k 9. 9. 2015).

40 ROSSOLIŇSKI-LIEBE, Grzegorz: *The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult*. Ibidem Verlag, Stuttgart 2014.

41 SNYDER, Timothy: A Fascist Hero in Democratic Kiev. *The New York Review of Books*, 24. 2. 2010 – viz <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2010/feb/24/a-fascist-hero-in-democratic-kiev/> (citováno k 9. 9. 2015). V ukrajinském překladu In: AMAR, Tarik et al.: *Strasti za Banderuju*, s. 169. TÝŽ: *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. Yale University Press, New Haven – London 2003, s. 162. Vraždy Židů a etnické čištění západní Ukrajiny dával do přímé souvislosti i FRIEDMAN, Philip: Ukrainian-Jewish Relations During the Nazi Occupation. In: *YIVO Annual of Jewish Social Science*, 1958–1959, č. 12, s. 182. Citováno podle RUDLING, Per Anders: *The OUN, the UPA and the Holocaust*, s. 11. Každá oběť je vůči agresorovi bezbranná, to je konstanta dějin lidského hříchu. Poláci se ovšem dokázali proti UPA také velmi účinně mobilizovat.

42 CHIMKA, Ivan-Pavlo: Mkolodomu pokolinnyu trudno viryty, ščo nacionalisty robyly vse te, ščo ja jinši doslidnyky opysujemo. Rozhovor pro *Spil'ne/Common*. *Žurnal social'noji krytyky*, 30 June 2012 – viz <http://commons.com.ua/dzhon-pol-himka-molodomu-pokolinnnyu-tru/> (citováno k 9. 9. 2015).

43 ROSSOLIŇSKI-LIEBE, Grzegorz: The Fascist Kernel of Ukrainian Genocidal Nationalism. In: *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, Nr. 2402, s. 37, 40 – viz <http://newcoldwar.org/wp-content/uploads/2015/06/Grzegorz-Rossoli%C5%84ski-Liebe-The-Fascist-Kernel-of-Ukrainian-Genocidal-Nationalism.pdf> (citováno k 9. 9. 2015).

Spojením holokaustu a „Volyně“ se vytváří sice líbivá, ale zavádějící kauzalita, přizpůsobená povrchnímu západnímu pohledu na II. světovou válku, jenž je dlouhodobě zaostřen selektivně na zlo páchané nacismem a jeho evropskými modalitami. Takový přístup je jednak na škodu kritické ostráživosti, neboť příliš nabádá k tomu spoléhat se na ideologii jako určujícího hybatele událostí, opomíjí jiné než etnonacionální motivy a – zůstaneme-li na Ukrajině – též dynamiku vývoje, který v letech 1942–1943 kvapil kupředu a nutil k pružnému zaujímání stanoviska. Souvisí venkoncem s pokryteckou sebeúctěchou západních intelektuálních elit, která panství nelidskosti zapečeťuje 8. květnem 1945 a brání nazít, že zlo oné epochy se vzpírá těsnému ideologickému rámci a na etnické násilí nacistů kontinuálně navazovaly i poválečné režimy halasně antifašistické a lidově-demokratické. Kolektivní vině uplatňované stalinovým systémem přitakávaly a místy k ní aktivně napomáhaly i západní demokracie. Buďme konkrétní: Keith Lowe, jehož monografie o poválečné Evropě se letos objevila v českém překladu, usuzuje, že zatímco eliminace menšin v poválečném Polsku a Československu byla odpovědí na německá zvěrstva a nebyla nakonec vždy motivovaná jen odplatou, nýbrž také snahou o prevenci, hodnocení protipolské akce UPA opírá o citované Snyderovy závěry a má jasno: co Ukrajinci započali s volyňskými Židy, našlo pokračování v jejich řešení polské otázky v duchu hesla *Ukrajina Ukrajincům*. Poválečné excesy ve střední Evropě byly pro tohoto autora vlastně běžné, šlo o jakýsi úzus doby vzdálené dnešnímu chápání, zato banderovské násilí má u něj nekalou příchuť předchozí ukrajinské kolaborace s Němci a vzniká dojem, že nikoli sice explicitně, ale v náznacích je autorem stavěno do souvislosti s etnickou politikou Třetí říše.⁴⁴

Pokud tedy vyslovíme otázku, zda lze označit poválečné československé pořádky, které proměnily etnickou skladbu českých zemí „divokým“ i spořádaným vyháněním menšin k nepoznání, a jejich mluvčího, prezidenta Edvarda Beneše za fašistické, dává na ni Keith Lowe po vzoru mnoha dalších zamítavou odpověď. Odvážnější je Norman Davies; i on zdůvodňuje tzv. volyňskou řez výhradně monoetnickým programem OUN-b a počty jejích obětí výrazně nadsazuje, začleňuje ji ale do rámce etnických čistek stalinských i těch poválečných ve střední Evropě (mj. československý příklad), v nichž krom rozbouřených emocí vidí i silné známky *společenského myšlení, jež je hodno Anteho Paveliče* (míněno chorvatského ustašovského vůdce).⁴⁵ Přivádí nás to k citátu Ferdinanda Peroutky: *Kdo surově zachází s člověkem, je fašista*.⁴⁶ Tato slova ukazují, že politologické definice nemohou hýbat střelkou morálního kompasu. Člověku napihovanému na vidle a čtvrcenému sekerami nepřináší útěchu, že se tak neděje jménem fašismu, ale hlásaného národně osvobozenického boje ukrajinských mas. Hodí se připomenout slova někdejšího prezidenta polské exilové vlády Edwarda Raczyńského z roku 1993, jenž vyjádřil úlevu nad tím, že Polsko po válce Kresy neuhlídalo: s přihlédnutím k tehdy probíhajícímu dění v Jugoslávii prý nechce domýšlet, co by se asi dělo na Volyni či ve východní Haliči. Pouhá empatie vůči utrpení polských obětí,

44 LOWE, Keith: *Zdivočelý kontinent. Evropa po druhé světové válce*. Paseka, Praha – Litomyšl 2015, s. 198–199.

45 DAVIES, Norman: *Evropa ve válce 1939–1945. Žádné jednoduché vítězství*. BB/art, Praha 2007, s. 343.

46 PEROUTKA, Ferdinand: Co je fašismus. In: Týž: *Tak nebo tak*. František Borový, Praha 1947, s. 135.

David Svoboda

kteří způsobil plánovitý úmysl, nás dovede k jasnému etickému závěru, aniž bychom se museli dopouštět zkreslování historické skutečnosti.

Podíl OUN na likvidaci židovské populace je zločinem jiné povahy nežli protipolská čistka, jež se udála později. Jestliže i německý historik Dieter Pohl ve shodě s uvedenou tradicí tvrdí, že účast sympatizantů OUN zakonspirovaných v řadách pomocné policie na vraždění Židů byla motivována radikální ideologií ukrajinského nacionalismu s jeho touhou po etnické homogenitě a že fyzické zničení nežádoucích menšin bylo variantou preferovanou před jejich vyhnáním vzhledem k efektivitě „německé cesty“, pak samozřejmě rovněž implikuje, že podobné pohyby ovlivňovaly i jejich zacházení s Poláky a ostatními menšinami.⁴⁷ Zde vzniká problém, s nímž se před lety letmo vyrovnával již Grzegorz Motyka ve svém shrnutí polské historiografie na dané téma: pokud byl ukrajinský integrální nacionalismus od základů zločinný, jak tvrdí „tradicionalisté“ (Motykův termín) jako Wiktor Poliszczuk či Władysław a Ewa Siemaszkovi, pak musíme přijmout stěžejní názor, že politika meziválečného Polska a historické rozpory mezi oběma národy jdoucí do 17. století neměly na pozdější události žádný vliv.⁴⁸ A ignorovat i úvahy o polsko-ukrajinském problému v ukrajinském nacionalistickém táboře, spojené se sérií snah o dohodu s druhou stranou. Tím samozřejmě nemá být řečeno, že diplomacie OUN byla bezvýhradně vedena neupřímnějším usilováním o smír a narovnání a že Poláci si svůj úděl vykoledovali sami. Požadavky vznášené OUN-b byly již ze své povahy pro polskou stranu sotva přijatelné, pozice obou stran byly z logiky věci nesmiřitelné, a jak psal Ryszard Torzecki, prohlášení podmiňující ukrajinské stanovisko k Polákům jejich poměrem k ukrajinské otázce znamenalo *via facti* vyhlášení války.⁴⁹ Ale o fixním genocidním záměru nemůže být řeč. Přes to všechno nelze podobné argumentaci upírat psychologickou výstižnost, když se při ní tvrdí, že snadnost a beztrestnost, s nimiž se podařilo provést holokaust, povzbudily chuť těch, kteří doufali v podobně hladké „vyřešení“ otázky polské. Zde je ovšem zapotřebí hledat paralely ještě dřívější: sovětská deportační kampaň po dobu sovětské okupace Kresů byla namířena cíleně proti polským elitám a doprovázena prudkou ukrajinizací veřejného života. Tato rána polskou komunitu fatálně oslabila.⁵⁰ Ale také zde je důležitý prvek opomenut: je jím postavení UPA jako formace zcela autochtonní, zbavené mezinárodní záštity a mající oporu v organizaci neupůsobené legálními podmínkami.⁵¹ Proti pohledům vyjádřeným v krajní formě

47 POHL, Dieter: *Ukrainische Hilfskräfte beim Mord an den Juden*. In: PAUL, Gerhard (ed.): *Die Täter der Shoah: fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Wallstein Verlag, Göttingen 2002, s. 220.

48 MOTYKA, Grzegorz: *Spór o UPA w najnowszej polskiej historiografii*, s. 129. Podrobněji si toho všímá také TYMA, Piotr: *Wołyński problem – dylematy Ukraińców z Polski*. In: ZIŃCZUK, Alexandra (ed.): *Pojednanie przez trudną pamięć. Wołyń 1943*. Panorama Kultur, Lublin 2012, s. 33–34 – viz http://www.pk.org.pl/publikacje/pojednanie_przez_trudna_pamiec_wolyn1943.pdf (citováno k 9. 9. 2015).

49 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo Nauk PWN, Warszawa 1993, s. 181.

50 REZMER, Waldemar: *Przyczyny i tło konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1947*. In: *Wołyń 1943 – rozliczenie*, s. 15. SNYDER, Timothy: *„To Resolve the Ukrainian Question Once and For All”: The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland 1943–1947*. Working Paper Nr. 9, November 2001 – viz http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rrwp/9_resolve.html#_ftn1 (citováno k 9. 9. 2015). Studie posloužila jako podklad stejnojmennému autorovu článku v *Journal of Cold War Studies*, 1999, č. 2, sv. 1.

Wiktorem Poliszczukem, líčícím vražednou nevybíravost ukrajinských nacionalistů⁵², lze postavit úvahu, zda to, co stalinský režim i středoevropské poválečné režimy realizovaly pomocí masivního státního aparátu, armády a železniční dopravy, se svolením výslovným či aspoň tichým velkého světa, navíc v době míru – a tedy požívající převahy vítězů, Ukrajinci pouze spěšně neuskutečňovali rukama třímajícíma zbraň, uprostřed okupace, světové války a s vědomím, že mocnostem jsou lhostejní, se všemi strašnými důsledky z toho plynoucími.⁵³ Politika partyzánské organizace začínala a končila v lesích a skrýších, neměla k dispozici nic než sílu zbraní. Také účastníci polské rezistence po letech doznávali, že izolace a odtrženost od reality, kterými jejich prostředí trpělo, činily extrémní názory nevyhnutelnými.⁵⁴

Masakr Poláků, který část OUN-b rozpoutala a UPa za pomoci místních vesničanů uskutečňovala, nemusela tedy podmiňovat žádná afinita ukrajinských nacionalistů k nacistickému Německu a k metodám s ním spřízněných politických režimů, ale přispěly k němu okolnosti válečného rozvratu, nejistoty a komplexy spojené s nervózními očekáváními dalšího vývoje, neústupnost obou sporných stran – ukrajinské i polské, jež nedokázaly předjímat, že II. světová válka nepřinese žádná demokratická rozuzlení, ale uzavře ji diktát velmocí, na rozdíl od války předešlé i za účasti totalitního impéria sovětského. Lze rozumět kritice, jež upozorňuje na násilnický základ ukrajinského integrálního nacionalismu jako na předpoklad toho, aby OUN a UPa zvolily cestu etnického vraždění. Východní sekce (Biuro Wschodnie)⁵⁵ při polské Vládní delegaci na okupovaných územích varovala před vyjednáváním s OUN s poukazem na zrádnou podvojnost všelidských proklamací OUN na jedné a její nenávisť k národnostním menšinám na druhé straně. Ale ani její vývoody neposkytují vyvážený pohled na věc, neboť sekce byla obsazena polskými národními demokraty, v nacionálních otázkách bezohledně rezolutními.⁵⁶ Národně osvobozenecská rétorika, antiimperialistická hesla, sociální populismus, nic z toho nemusela OUN předstírat. Zprvve: bylo by mylné pokládat její ideologii za nehybnou, vytesanou jednou provždy do kamene. Jako organizace „nestátní“ nedisponovala mocenskou architekturou, která by ideologické postuláty uchovávala v trvalé formě, naopak ji dramatické tempo vývoje pod-

51 V tomto smyslu Mykola Lebed' vůbec nepřeháněl. LEBEĎ, Mykola: *Ukrajins'ka povstans'ka armija. Vidrodženňa, Drohobyč* 1993, s. 58.

52 Viz např. POLISZCZUK, Wiktor: *Gorzka prawda. Zbrodnicość OUN-UPA (spowiedź Ukraińca)*. Vlastním nákladem, Warszawa 1996.

53 TÝŽ: *Dowody zbrodni OUN i UPa*. Vlastním nákladem, Toronto 2000. V knize nalezneme blíže nespecifikovaná svědectví o pohrůžkách typu *Skoncuje me s Židy, začneme s Poláky* (s. 423, odkaz na vzpomínky Czesława Piotrowského). Autor stojí na stanovisku, že OUN od počátku sledovala vůči Polákům genocidní záměr. Uvádí ovšem nejedno nepodložené tvrzení včetně postulátu, že rozhodnutí o genocidě Poláků bylo přijato na III. konferenci OUN-SD (s. 427). O tom viz dále.

54 TERRY, Meiklejohn Sara: *Poland's Place in Europe. General Sikorski and the Origin of the Oder-Neisse Line 1939–1943*. Princeton University Press, Princeton 1983, s. 266, pozn. 46.

55 Oddělení mající na starost styky s Litevci, Bělorusy a Ukrajinci.

56 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy*, s. 185. PARTACZ, Czesław: *Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej*. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VI międzynarodowego seminarium historycznego Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej*, Warszawa, 3–5 listopada 1999, Tom 6. KARTA, Warszawa 2000, s. 25.

David Svoboda

něchovalo k přehodnocování politických stanovisek a činilo z „banderovců“ názorově rozrůzněnou platformu.⁵⁷ Zadržuje je nereálná představa, že na čistotě doktríny a její důsledné realizaci mohla opět partyzánská armáda a její podzemní politické řízení v podmínkách ilegality, nacistické okupace, blížící se okupace sovětské a s jinonárodními konkurenty v týlu. Chování UPA určoval neustálý boj o vojensko-politické přežití organizace v turbulencích doby.⁵⁸ A do třetice možná až morbidně překvapivá pointa: heslo *svoboda národům – svoboda člověku*, přejaté banderovci již v roce 1940, a tedy nikoli až po Stalingradu, odmítání imperialismu a plánování velké fronty okupovaných národů východní Evropy, to vše šlo s vražednou etnickou čistkou, které padly za oběť desítky tisíc duší, docela dobře dohromady, zvláště když ji doprovázely také sociální motivy, které daly vyniknout potlačované nenávisti ukrajinského rolníka k polským vlastníkům půdy.⁵⁹ Banderovské násilí na polských vesnicích bylo schováváno za fasádu upřímně míněného antikoloniálního zápalu, za boj s nájezdníky a ujařmiteli, a nejen to: mělo být dokonce součástí naplňování tohoto snu. Na rozdíl od režimů, které v oné historické periodě pěstovaly rasovou ideologii a „zvláštní zacházení“ s nežádoucími skupinami v nejmenším neskrývaly, tiskoviny OUN budí dojem pokrokovosti a idylly, jsou plně líčení hrdinných skutků povstaleckých formací, ale vztah k polským civilistům je cezen právě přes toto síto antiimperialistického boje UPA.

Přístup zaměřující pozornost úzce na ideologii OUN jako vysvětlení tragédie vylýnských Poláků všechny tyto momenty opomíjí a vynechává také regionální souvislosti. Etnický konflikt s polskou minoritou v okupovaném Bělorusku je mimo záběr této studie, je však třeba upozornit na tendence, které jej zde zlověstně přibližovaly. V tamním kolaborantském tisku se volalo po konečném zúčtování s Poláky cestou jejich fyzické likvidace, tamní nacionalisté si tím chtěli připravit terén pro politickou nadvládu na běloruském území a Armia Krajowa (AK) skutečně reagovala krvavou kampaní proti běloruským aktivistům, jíž padli za oběť převážně civilisté. A pozadu nezůstávali ani nacionalisté litevští, kteří v německých službách přikročili k masakrům Poláků na sporném teritoriu Vilna.⁶⁰

57 To střizlivě konstatoval koncem 90. let i Władysław Filar, veterán polského odboje, z pochopitelných příčin ukrajinskému nacionalismu nepřilíši nakloněný. Ukrajinským historikům vyčetl, že tuto skutečnost mají tendenci obcházet. In: *Dyskusija. Pol'šča–Ukrajina: važki pytan'nja*, Tom 4. TYRSA, Varšava 1999, s. 280. Jinak vidí polonofobní likvidační myšlenku jako programovou konstantu ukrajinského nacionalismu. Viz jeho *Wolnyj 1939–1944. Eksterminacija czy walki polsko-ukraińskie*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 349–353.

58 Srov. HRYCAK, Jarosław: *Nowa Ukrajina. Nowe interpretacje*. Kolegium Europy Wschodniej, Fundacja im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Warszawa 2009, s. 106–107. Citováno podle SHENSHYN, Oleg: *Dilema ukrajinského národního projektu: vytváření nových národních mýtů*. Diplomová práce. Institut mezinárodních studií FSV UK, Praha 2014, s. 61.

59 Kol. autorů: *Orhanizacija Ukrajins'kich nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija. Fachovij vysnovok robočoji hrupy istorykiv pry urjadovij komisiji z vyvčennja dijál'nosti OUN i UPA*. Naukova dumka, Kyjiv 2005, s. 26.

60 K tématu lze doporučit monografii GRZYBOWSKI, Jerzy: *Pogoni między Orlem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956*. Bel Studio, Warszawa 2011. S vědomím, že k nim mohou existovat oprávněné výhrady, v této souvislosti upozorňuji na tyto práce: PIOTROWSKI, Tadeusz: *Poland's Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic 1918–1947*. Macfarland & Company, Jefferson – North Carolina – London 1998, s. 152–153; BRZOZA, Czesław – SOWA, Andrzej Leon: *Historia Polski 1918–1945*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 605.

Národně osvobozené výzvy se nonšalantně prolínaly i s antisemitismem OUN-b. V deklaraci k výročí prohlášení samostatnosti 30. června 1941 se psalo: *My Ukrajinci jsme se octli v těžkém postavení. Z jedné strany moskevsko-židovská pobroma [...] z druhé strany Německo se svou koloniální politikou...*⁶¹ Spojení židovského s moskevským umanutě prolínalo tento dokument jako mnoho dalších a vypovídalo o nesmyslném dogmatismu radikálů z provincie, kteří nedokázali části židovského etnika obývajícího Ukrajinu odpustit nedávnou volbu menšího zla cestou taktického příklonu k sovětské moci při hledání sebezáchovných východisek. Prosovětské sympatie deklarovanych západoukrajinských mas i Bělorusů se analogické zevšeobecňující definice nedočkaly.⁶²

Ani polští usadlíci nebyli líčení jako zlo *per se*, nýbrž jim byla přisouzena odvozená role pomahačů nacistů i Moskvy. *A ukrajinský národ z toho vyvodil, co bylo třeba*, psalo se zlověstně.⁶³ Kdybychom se snažili pochopit celou tuto pohnutou historii ze zpravodajství podzemních tiskovin, získali bychom dojem, že UPA potírala pouze polské bojůvky sloužící Němcům a že tyto pod německou kuratelou naopak prováděly mstu na Ukrajincích a upevňovaly tak zároveň polský vliv. Poláci, kteří se těšili pohostinnosti Ukrajinců – psalo se jinde – sloužili na popud svých politických vůdců současně bolševikům i Němcům ve víře, že tak pomohou imperialistům potřit ukrajinské hnutí a vybudovat na západní Ukrajině polský stát. *To jim ale UPA důkladně vyhánil z hlavy.*⁶⁴ Jedna z mnoha situačních zpráv OUN za duben 1943 popisuje, jak se Poláci (tehdy již vyděšení vlnou plošného násilí) na každém kroku snaží nacisty, kterým i chodí donášet, štvát proti Ukrajincům.⁶⁵ Jak se psalo v listě *Do zbroji* v již citovaném článku představujícím novou povstaleckou sílu, jejím hlavním nepřítelem byli bolševičtí partyzáni a Němci. Třetího představovaly *polské bandy, které se vyjevují jako představitelé polského imperialismu [...] či, nejčastěji, slouží jedněm i druhým.*⁶⁶ O patnáct let později tuto polaritu s bezděčným cynismem a v režimním duchu „překlenovala“ vzpomínka veterána (Poláka...) Józefa Sobiesaka na shromáždění účastníků komunistického partyzánského hnutí v místě někdejších bojů, v níž proti partyzánům vystupovali svorně ukrajínští i polští nacionalisté. Ti i oni usilovali o znesváření dvou *bratrs-*

61 DA SBU, f. 13, spr. 372, tom 35, ark. 205. O II. konferenci OUN-b např. MARČUK, Ihor: *Komandyr UPA-Pivnič Dmytro Kljackiv's'kyj – „Klym Savur“*. Oleh Zeň, Rivne 2009, s. 17.

62 Ani Židé nebyli pro ukrajinské nacionalisty nepřítelem jednou provždy stanoveným, ale stávali se obětí zobecňujících projekcí, vyrůstajících neméně i z lidového antisemitismu západoukrajinské vesnice. Byli obviňováni ze spolupráce s bolševiky, a tedy spolenectví s primárním nepřítelem. Zapřešennýj Bandera. Interview s Aleksandrem Gogunem. *Radio Svoboda*, 20. 4. 2014 – viz <http://www.svoboda.org/content/article/25355555.html> (citováno k 9. 9. 2015). Studii a polemik o vztahu OUN k Židům je mnohem více, uvedu ještě knihu DJUKOV, Aleksandr: *Vtorostepennyj vrag: OUN, UPA i rešenije „jevrejskogo voprosa“*. Regnum, Moskva 2008, která, byť pochází z pera značně problematického ruského autora, si zaslouhuje pozornost. Opačnou tendenci vykazuje VJATROVYČ, Volodymyr: *Stavlennja OUN do jevreviv: formuvannja pozyciji na tli katastrofy*. Ms, L'viv 2006.

63 Jak zrodylas' Ukrajins'ka Povstanca Armija. *Za Samostijnju Ukrajinu*, 1943, roč. III, č. 8, 24. 10. 1943, s. 2.

64 Na frontach UPA. *Do zbroji*, 1943, č. 2 (srpen), s. 9. Exemplář uložen v CDAVOVU, f. 3833, op. 1, spr. 189.

65 Citováno podle RUSNAČENKO, Anatolij: *Narod zburenyj: nacional'no vyzvol. ruch v Ukrajinii j nacionalni ruchy v Bilorusijj, Lytvii, Latvijj Estonijj u 1940–50-ch rokach*. Universytets'ke vydavnyctvo Pul'sary, Kyjiv 2002, s. 158.

66 U nastupi. *Do zbroji*, 1943, č. 1 (červenec), s. 2.

David Svoboda

kých národů...⁶⁷ Podobnou „symetrii“ obsahovalo prohlášení banderovců z října 1943, že za bratrovražedné násilí prý mohly rovnou měrou horkokrevné elementy z obou stran.⁶⁸ Všechny takové referáty, ať již psané kteroukoli stranou konfliktu, jsou nutně zavádějící pro svou sektářskou vyhraněnost; v navazující studii bude polská strategie v době pohromy objasněna podrobně.

Masakrům roku 1943 předcházela vleklá historie naschválů, udávání a řevnivosti mezi oběma komunitami ve východní Haliči a záhy v Generálním gouvernementu od prvních týdnů nacistické okupace. Od počátku Hitlerova protisovětského tažení se aktivisté OUN-b v osvobozených oblastech ukrajinské Haliče energicky snažili ustavovat místní orgány samosprávy, narážejíce přitom na polskou konkurenci, která se snažila využít nové situace pod německou kuratelou pro své národní cíle. Takových záznamů existuje celá řada, nesou se v tónu trpkých stížností na „zákeřnost“ a „vlezlost“ Poláků, kteří prý maří ukrajinské záměry a pokoušejí se prostřednictvím spolupráce s nacisty ovládnout terén.⁶⁹ Tam pak, kde „hospodařily“ spojenecké armády maďarská a slovenská, se Poláci těšili nepokryté přízni jejich velení, což byl fenomén vyrůstající z historie vzájemných vztahů.⁷⁰ Často se dotčeně konstatovalo, že dotyčné osoby patří k polskému odboji a pracují proti Němcům (velmi záhy se OUN vydala stejnou cestou). První vraždy příslušníků haličské polské komunity rukama Ukrajinců polské zdroje datují již sovětskou okupací v září 1939. V létě 1941 proběhla podle některých historiků další vlna a oběti šly do stovek, motivy ovšem mohly být i osobní a zistné.⁷¹

Nastíněný vývoj vystihuje i shrnutí polsko-ukrajinských vztahů lidového komisaře bezpečnosti USSR Serhije Savčenka z 5. července 1943. Jakmile se cesty nacistů a OUN rozešly, dali prý okupanti zelenou těm polským elementům, jež vykazovaly ochotu ke spolupráci proti Ukrajincům, odměňující je za to výhodnými pozicemi v administrativním aparátu apod.⁷² Tato politika vyostřila vztahy mezi oběma národy

67 TKAČUK, F.: Tam, de hrymily partyzans'ki boji. *Radjans'ka Volyn', 2. 7. 1958*, s. 3.

68 TROFYMOVYČ, Volodymyr: Ukrajins'ka polityčna dumka v Zachidnij Ukraini ščodo pols'koji problemy v roky Druhoji svitovoji vijny. In: *Dyskusija. Pol'sča-Ukrajina: važki pytan'nja*, Tom 4, s. 247.

69 CDAVOVU, f. 3833, op. 1, spr. 12, ark. 13, 16, 18, 21, 24–30.

70 Tamtéž, ark. 19, Maďary na zaňatých oblastách, situační zpráva člena OUN Stepana Juchnovyče, nedatováno. Tamtéž, ark. 21, Zpráva místního vedení OUN Mykolajiv v Haliči z 29. července 1941. V širších souvislostech a s odkazem mj. na CDAVOVU, f. 3833, op. 1, spr. 15, ark. 1, 2 a 74 maďarskou nelásku k Ukrajincům a přichylnost k Polákům vysvětluje PAHIRJA, Oleksandr: *Miž vijnou ta myrom: vidnosny miž OUN i UPA ta zbrojnyjny sylamy Uhorsčymy (1939–1945)*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2014, s. 54–58. Ale zaznamenány jsou i překvapivé výjimky, jako ovace, které sklídl pochodující batalion Nachtigall složený z ukrajinských nacionalistů u Poláků. Ti provolávali: *Ať žije Bandera, Ať žije ukrajinský stát* apod. CDAVOVU, f. 3833, op. 1, spr. 57, ark. 16, tentokrát v citaci HRYVUL, Taras: *Pols'kyj teror proty ukrajins'koho naselenňa v 1939 ta v 1941 rr. Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 2, s. 93.

71 HRYCIUK, Grzegorz: Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania*, Tom 6, s. 283. Ovšem Michał Klimecki to ve své chronologii polsko-ukrajinských událostí nikterak neuvádí. KLIMECKI, Michał: *Przebieg eksterminacji ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach czterdziestych XX wieku. Stosunki polsko-ukraińskie: kalendarium wydarzeń 1939–1947*. In: *Wołyn 1943 – rozliczenie*, s. 38.

72 *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/I, s. 90. Podobný rozklad však nelze pokládat za zcela objektivní, neboť zčásti staví i na dokumentu z dílny OUN-b, shrnujícím situaci za rok 1942 velmi kriticky, pokud jde o polské služby Němcům a privilegia, jimž se Poláci údajně těšili. Tamtéž, s. 94 a dále.

natolik, že na přelomu let 1942 a 1943 začaly ničit jeden druhý. Zachyceno je střídání rolí obou národů, pokud jde o kolaboraci, v Generálním gouvernementu a na východněji položených majoritně ukrajinských územích.⁷³

Do mozaiky dramatu dvou národů spadá proto též úder polského podzemí namířený proti Ukrajincům v okrajové části Generálního gouvernementu v oblasti Chelmu⁷⁴ a Podlesí. Ti byli vnímáni jako prvek preferovaný německou správou. Okupantům se podařilo obě národnosti stavět proti sobě, Ukrajinci v Generálním gouvernementu požívali dílčí tolerance nacistů a mohli se na limitované úrovni realizovat, což v Polácích jakožto někdejší státním národu muselo umocňovat pocit hanby a ponížení.⁷⁵ To vyniklo v případě tamní mohutné přesídlenecké akce, která zbavovala přes 100 000 polských rolníků domovů ve prospěch nově usídlených německých kolonistů. Operace, jež měla být určitou generálkou na obdobné populační inženýrství na dobytém Východě, zasahovala i Ukrajince, kteří se ale časem dočkali náhradního ubytování na účet polských vysídlelců v okolí Hrubieszowa.⁷⁶ Na podzim 1942 začaly útoky tamní sítě AK zasahovat ve výrazném počtu představitelů ukrajinské administrativy, především však prosté civilisty. Tato epizoda je předmětem neshod: lze ji pokládat za spouštěč a vlastní příčinu ukrajinského postupu proti volyňským Polákům, nebo šlo o násilí jiného druhu, selektivní a vzdálené úmyslu kolektivní etnické msty? Není sporu o to, že ukrajinská strana zde ráda hledá ospravedlnění „Volyně“, snaží se prezentovat před světem jakousi ekvivalenci viny a zločinu, což naráží na autoritativní oponenturu Pera Anderse Rudlinga: třetinu z pěti set ukrajinských obětí tvořili starostové, policisté, členové místního Ukrajinského pomocného výboru⁷⁷ a jiní jedinci, tak či onak sloužící okupační správě.⁷⁸ Statistické rozložení těchto tragédií také ukazuje, že obrátky tato kárná akce nabrala až při svém pokračování v roce 1943, kdy se časově kryla s masakry UPA na Volyni, což např. Motyka vede k úvaze, že Ukrajinci začali na Chelmsku a Zamošsku umírat ve vyšších počtech teprve poté, co sem dorazil příliv vyděšených Poláků z Volyně.⁷⁹

73 SVOBODA, David: *Tenkrát na Volyni*, s. 100–101.

74 Ukrajinská podoba místního jména je Cholm.

75 Srov. ZILYNSKYJ, Bohdan: *Ukrajinci na českém území a československo-ukrajinské vztahy v letech 1944–1949*, s. 31. Ve východní Haliči se přítomná situace opět lišila, hitlerovský teror zde byl mírnější a Němci spoléhali na propagandu a národnostní třenic. HRYCIUK, Grzegorz: *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945*, s. 281.

76 ŁUKASZÓW, Jan (pseudonym Tadeusze Olszańského): *Walki polsko-ukraińskie 1943–1947*. In: *Zeszyty Historyczne*, 1989, č. 90, s. 182 – viz <http://static.kulturaparyska.com/attachments/6b/86/1f5d36149d5b6b3c92ffb195b83a626d4c10.pdf#page=161> (citováno k 9. 9. 2015). K akci viz POPRZECNY, Joseph: *Hitlerův kat na Východě. Odilo Globocnik*. Academia, Praha 2009, s. 349–350.

77 Místní ukrajinské svépomocné jednotky v Generálním gouvernementu, podléhající k Němcům loajálnímu Ukrajinskému ústřednímu výboru se sídlem v Krakově.

78 S poukazem na Provincial Archives of Alberta, Michael Chomiak Collection to píše RUDLING, Per Anders: *Warfare or War Criminality. Ab Imperio*, 2012, č. 1 – viz http://net.abimperio.net/node/2568#_ftnref25 (citováno k 9. 9. 2015). Též PARTACZ, Czesław – ŁADA, Krzysztof: *Kto zaczął? Polacy i Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1941–1943*. In: MOTYKA, Grzegorz – LIBIONKA, Dariusz (eds.): *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje*. Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2002, s. 33–40.

79 MOTYKA, Grzegorz: *Konflikt polsko-ukraiński w latach 1943–1948: aktualny stan badań*. In: *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze*, 1999, č. 8–9, s. 317.

David Svoboda

Lze jistě souhlasit s tím, že polský odboj nemířil primárně proti fyzické existenci Ukrajinců v dané zóně, neexistovala žádná nápadná shoda slov a činů mající posléze široký teritoriální dopad jako v případě OUN-b. A přece nelze přejít to, že tato epizoda musela být jedním z kamenů na miskách vah, který utvrzoval ukrajinské radikály v oprávněnosti jejich úsudku. Nelze podceňovat ještě jiný rozměr zabíjení na západě: to, co pro historiky Rudlingova typu představuje kolaborující smetánku, pro ukrajinskou pospolitost byla vůdčí vrstva místního kulturně-politického života včetně duchovních. Kolaboraci Ukrajinců zdejší polský odboj traktoval podobně široce jako banderovci tu polskou na Volyni, Ukrajinci zde navíc strádali právě tak i z rukou Němců, kteří je podezírali ze spojení se sovětskými partyzány.⁸⁰ Domnívám se, že roli mohl sehrát ještě jeden opomíjený faktor, zasluhující objasnění: na daném území se podobně jako na Volyni projevovalo širší spektrum polských odbojových iniciativ. Od konce roku 1942 působily v okolí Lublinu radikálně nacionalistické Narodowe Siły Zbrojne, jež vůči Ukrajincům velmi pravděpodobně vystupovaly s nesmlouvavou razancí.⁸¹ Jak vypověděl v únoru 1945 před čekisty velitel ounovské rozvědky Hryhorij Pryšljak, v odpovědi na napadání Ukrajinců přikročily lesní skupiny volyňských nacionalistů k odvetným akcím proti Polákům, jež přešly v systematické napadání jejich usedlostí.⁸² Domněnka Grzegorza Motyky, že volyňská řež našla z úst banderovců ospravedlnění jako odvěta za polský postup až dodatečně a účelově, může být správná; ale dusno, které vznikalo na Chelmsku a v přilehlých oblastech, spočívalo tak jako na východě v koexistenci vzájemně neslučitelných partyzánských sil polských, ukrajinských a prosovětských. Výbuch násilí za takových okolností bývá až příliš svůdným východiskem.⁸³ Ukrajinci se nicméně nechovali jinak: předzvěsti velké akce v budoucnu se od konce roku 1942 stávaly cílené vraždy jednotlivých Poláků pracujících na Volyni ve veřejné správě a aparátu. Pro tyto výpady nalézáme v zásadě omluvná slova i v ukrajinské odborné literatuře.⁸⁴

Obraz oboustranného sektářského násilí navozuje ještě jeden výklad, jemuž je dobré věnovat polemickou pozornost. Tak jako jsme se pokusili korigovat ideologizující optiku, s níž je někdy na zločiny UPA nahlíženo, je nutné upozornit, že ekvi-

80 *Informator*, 1943, roč. II, č. 15 (1. 8. 1943), s. 4. Obsáhla líčení polských zločinů zde současně mohou ovšem potvrzovat Motykovy vývody, že protiukrajinský teror na Chelmsku aj. nabýval na intenzitě ve shodný čas jako ukrajinské řeže volyňských Poláků. ILJUSZYN, Ihor: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie (1939–1945)*. Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa 2011, s. 99.

81 Např. poznámka o nutnosti očisty terénu od nepřátelských formací ukrajinských, sovětských a židovských. DRABIK, Rafał: *Wydarzenia pod Borowem z 9 sierpnia*. Praca magisterska. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2002 – viz <http://w.icm.edu.pl/ak/dr/glowna.htm> (citováno k 9. 9. 2015).

82 *DA SBU*, f. 13, spr. 372, tom 4, ark. 141. Citováno podle ŠAPOVAL, Jurij: *Pro vyznanňa i znanňa. Krytyka*, 2010 (vereseň) – viz <http://krytyka.com/ua/articles/pro-vyznannya-i-znannya?page=2> (citováno k 9. 9. 2015).

83 Nezapomeňme, že polskou populaci tu bránily i Bataliony Chłopskie a diverzní sovětská četa. Obrazek dramatu podává MARKOWSKI, Damian: *Plonące Kresy. Operacja „Burza” na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Oficyna Wydawnicza RYTm – Fundacja Historia i Kultura, Warszawa 2008, s. 25–26.

84 KUTOVÝJ, Roman: *Polityka OUN-b ščodo pol'skoho naselenňa Volyni v roky nimec'ko-sověts'koi vijny*. In: „Ji”, 2013, č. 74 (bez paginace) – viz <http://www.ji.lviv.ua/n74texts/74-zmist.htm> (citováno k 9. 9. 2015).

valenční, lépe řečeno symetrický výklad této tragédie, který zdomácněl na ukrajinské straně, vlastně zbavuje činy UPA veškerého programatického pozadí. Ličí je jako živelnou, přiměřenou odpověď, jako podvojně účetnictví, takže výsledek nastoluje scenerii kmenových válek v Africe a není v něm místo pro politiku.⁸⁵ Ale zmar, který UPA rozsávala v polském prostředí Kresů, plánovitý byl. Nebyl nevyhnutelný, protože jako by zakotvený v údajně zločinných základech ukrajinské nacionalistické doktríny, a je scestné nazývat jej genocidou, ale chladná úvaha mu předcházela. Na polské straně nalezneme snad podobnou míru nenávisti na určitých úsecích podzemní politiky, nevyústila však v odhodlání realizovat podobné „populační inženýrství“. Polský exil i rezistence, přes veškerá protivinství pevně zakotvené v protihitlerovské koalici, se pohybovaly v jiném poli představ i možností.

Na II. konferenci OUN-b konané poblíž vsi Jaryčiv Novyj 25 kilometrů od Lvova v březnu (běžně se uvádí duben) 1942, v době, kdy Hitler stanovoval svůj plán Blau, a tedy nápor na Kavkaz, se Němcům věstila konečná porážka po vylovení angloamerických sil v Evropě, čemuž ovšem mělo předcházet vítězství německých armád na Východě. OUN-b zde volala po vytvoření společné fronty národů znásilněných ruským imperialismem.⁸⁶ Poláci sem spadali těž, ale bylo jim vyšetřeno zvláštní místo jako faktoru zásadnímu pro politickou budoucnost ukrajinské věci.⁸⁷ OUN slibovala boj, jak říkala, polským šovinistům, kteří se odmítali smířit s ukrajinskými nároky na ukrajinské oblasti meziválečného Polska. Současně není pochyb, že formulovaný záměr likvidace tzv. druhořadých front ve prospěch společného boje s Moskvou, ať již rudou, nebo bílou, byl úzkostně žádoucí – Poláci byli žádáni o spojenectví, v nejhorším alespoň o neutralitu.⁸⁸ To již ale leckdo v banderovské OUN jevil tendenci spatřovat v polském elementu osudovou překážku na cestě ke kontrole sporných území – a tedy via facti potenciální objekt „kolektivního“ řešení tohoto problému.⁸⁹ Vyjednávání probíhala dlouhodobě, iniciativa se zdála vycházet spíše z polské strany, která měla nemenší zájem o uklidnění situace vzhledem k nutnosti zabezpečit perspektivy velkého protiněmeckého povstání pod označením Bouře (Burza).⁹⁰ To neznamená, že by polská strana sledovala tento cíl v nějakém uceleném formátu. Často

85 Například KYRYČUK, Jurij: *Ukrajins'kyj nacional'nyj ruch 40–50 rokov XX stolitt'a: ideolohija ta praktyka*. Dobra sprava, L'viv 2003, s. 128. Velmi kritizovaná v tomto směru byla kniha Volodymyra Vjatrovyče *Druba pol's'ko-ukrajins'ka vijna 1942–1947*. Kyjevo-mohyljans'ka akademija, Kyjiv 2011. PORTNOV, Andrij: *Ukraińska (nie)pamięć o Wołyniu 1943*. In: ZIŃCZUK, Alexandra (ed.): *Pojednanie przez trudna pamięć. Wołyń 1943*, s. 29–31.

86 *DA SBU*, f. 13, spr. 372, tom 1, ark. 35–36.

87 Viz DEREVINS'KYJ, Vasyl': *Pols'ke pytanja v etnonacional'nij koncepciji OUN*. *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2008, č. 12, s. 175.

88 MARČUK, Ihor: *Komandyr UPA-Pivnič Dmytro Kljačkovs'kyj – „Klym Savur“*, s. 17. PATRYLJAK, Ivan: *Vstaň i borys'!*, s. 170–171.

89 MARKOWSKI, Damian: *Rana Wołyń*, s. 28.

90 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy*, s. 186. Operace (někdy též akce) Bouře předpokládala protiněmecké povstání na územích nárokováných polskou exilovou vládou ve chvíli, kdy se porážka Wehrmachtu na východní frontě stane zjevnou, tak aby zde polská civilní správa převzala moc před vstupem sovětských armád, prosadila svou autoritu i územní nároky. Povstání vypuklo v lednu 1944 a trvalo přibližně jeden rok, politicky však nedosáhlo žádoucího výsledku pro bezohledný postup sovětských represivních orgánů a nezainteresovanost Západu.

David Svoboda

se potvrzovalo podezření, že střídající se polští partneři nemají záštitu londýnského centra navzdory vyjevované dobré vůli, a dnes již víme, že polská politika skutečně byla tragicky nejednotná, což je vzhledem k válečným podmínkám a závažnosti problému pochopitelné. Zrovna tak ale zaráží pestrost přístupů jednotlivých činitelů OUN-b, kteří s Poláky té či oné instance vyjednávali. Východní sekce hodnotila ve zprávě za první čtvrtletí roku 1943 banderovské apely na mezinárodní protisovětskou koalici s arogantními úsměšky mířícími na jejich údajnou megalomanií.⁹¹ Stojí ale za úvahu, zda mohli Ukrajinci, mávající při svých výzvách praporem Banderovy OUN a vyzdvihující velikost a sílu ukrajinského národa jako předpoklady, jež jej opravňují k vůdčí úloze v tomto tažení, očekávat jinou odezvu zrovna od Poláků, jimž ozbrojená ukrajinská rebelie trvající od raných 20. let stěží mohla imponovat.⁹² Též se v dotyčné zprávě zcela nesoudně poukazovalo na paniku, jež měla ovládat banderovské prostředí u vědomí brzkého návratu bolševiků na západ. Uvážíme-li, že to bylo v zimě 1943, autoři zprávy tu podléhali odvěkému lidskému pokušení přisuzovat nepříteli vlastnosti zbabělce.⁹³ Docela cenné jsou ale průběžné poukazy na kritické rozpaky, jež politika volyňské OUN-b budila v ukrajinském politickém prostředí východní Haliče, na kritická vyjádření oficiálních ukrajinských kruhů v Generálním gouvernementu, stojících na platformě spolupráce s Němci (Volodymyr Kubijovyč aj.), kteří odsuzovali rozvrat a související nebezpečí, jimž radikálové svými akcemi vystavovali západo-ukrajinské zázemí.⁹⁴

Ukrajinci podmiňovali jakoukoli dohodu neměnným požadavkem: Poláci se měli zříci nároku na území požadovaná ukrajinskou stranou a měli tak učinit otevřeně. Při jednání v září 1943 v konspiračním bytě ve Lvově kupříkladu Poláci namítali, že II Rzeczpospolita nezanikla jako právní subjekt ani po zločinné německé okupaci, že požadované gesto by znamenalo politickou sebevraždu, a především logicky upozorňovali na to, že rezignace na Kresy by fakticky vydávala sporné oblasti vítězícímu Stalinovi, jenž se nemínil dělit o kořist získanou na základě paktu s Hitlerem. Vyjednávači OUN-b oproti tomu pokládali za předčasné přisuzovat Rusům vítězství, což lze nanejvýš pokládat za polemický tah, rozhodně ne za příklad jasnozřivosti delegátů OUN-b.⁹⁵ Místy je opravdu těžké získat z této pramenné báze spolehlivou představu.

91 Viz např. záznam z vyjednávání s nejmenovaným Ukrajincem – ADAMCZYK, Mieczysław – GMITRUK, Janusz – KOSESKI, Adam: *Ziemie Wschodnie. Raporty Biura Wschodniego Delegatury Rządu na Kraj 1943–1944*. Oficyna Wydawnicza Aspra-JR et al., Warszawa–Pultusk 2005, s. 49, či určité podrobnosti obsažené ve výsledkovém protokolu Mychajla Stepaňaka. *DA SBU*, f. 13. spr. 372, tom 38, ark. 122–198. Týž dokument také in: *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/1, s. 244–248. K nejednotě postojů mezi polským exilem a odbojem např. PARTACZ, Czesław: *Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej*, s. 30.

92 ADAMCZYK, Mieczysław – GMITRUK, Janusz – KOSESKI, Adam: *Ziemie Wschodnie*, s. 43.

93 Budoucnost přinesla již záhy snahy o spolupráci obou odbojů tváří v tvář sovětskému návratu. Mezi mnohými viz např. MOTYKA, Grzegorz – WNUK, Rafał: *Próby porozumienia polsko-ukraińskiego wobec zagrożenia sowieckiego w latach 1944–1947*. *Biuletyn Instytutu pamięci narodowej*, 2001, č. 8, s. 26–30 – viz http://ipn.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0019/45451/1-3868.pdf (citováno k 9. 9. 2015).

94 ADAMCZYK, Mieczysław – GMITRUK, Janusz – KOSESKI, Adam: *Ziemie Wschodnie*, s. 45.

95 *DA SBU*, f. 13. spr. 372, tom 38, ark. 122–198. Dokument také in: *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/1, s. 256.

Na těžce schůzce například měli Poláci položit na stůl priority, které k nelibosti ukrajinských partnerů na setkání náhle jako by „po banderovsku“ stavěly na přední pozici v táboře nepřátel Sověty s tím, že Němci jsou již vyřízeni a polská strana nemá zájem je konfrontovat.⁹⁶ Víme přitom, že dlouhodobě tomu bylo naopak, Poláci si žádné protisovětské eskapády nemohli dovolit již jen z diplomatických důvodů.

Sotva lze tedy nalézt rozpornější téma s takovým množstvím protichůdných údajů, výčitek a pretenzí. Snad každý moment těchto táhnoucích se vyjednávání nalezl svůj protikladný odraz v postojích druhé strany. Jestliže se polská strana netajila s podezřením, že rozhovory slouží k získání času a otupení pozornosti polských rivalů, setkáváme se i s důkazy přisuzujícími shodné pohnutí Polákům, včetně konkrétních příkladů. V srpnu 1942 při setkání s polským odbojem v Londýně premiér Władysław Sikorski tajemně oznamoval, že hodlá Ukrajince „přenechat Stalinovi“. Nevyplývá z toho jasně, zda tím právě ohlašoval svůj dlouhodobě zvažovaný úmysl rezignovat na polské Kresy ve prospěch posunu hranic budoucího Polska na západ, nebo z nich hodlal po válce vysídlit Ukrajince do SSSR.⁹⁷ Jeden z velitelů polského odboje, Władysław Filipkowski, se zase netajil úmyslem využít rozhovorů s Ukrajinci k rozdmýchání rozporů v táboře OUN-b⁹⁸, takovou perfidnost však UPA s převahou překonala, když se v červenci 1943 v okolí Turijska dopustila zákeřné vraždy Zygmunta Rumla a jeho doprovodu, vyslaných z vlastní iniciativy vládního delegáta pro Volyň Kazimierze Banacha na jednání o příměří.⁹⁹ Banachovo nepředjednané rozhodnutí ukazuje, z jak roztráštěných zdrojů pokusy o rozhovory vycházely, a nelze vyloučit, že také Rumlovo usmrcení jakož i jiné aktivity zdola se mohly odehrát mimo vědomí špiček OUN.

Přese všechno na nižších úrovních byly ale kontakty hojné a vytvářely husté předitivo, které historiografie není s to postřehnout. Jednalo se i v zahraničí mimo Polsko a politické spektrum účastníků bylo široké. Pokud je faktem, že Londýn tvrdohlavě trval na předválečných polských hranicích a jeho představitelé na Východě adresovali ukrajinským rebelům výhrůžky a výzvy k poslušnosti, což i umírnění Ukrajinci kvitovali jako prvky vrchnostenské přezíravosti, je nutné též upozornit na bezvýchlednost polské diplomatické pozice. Zaklínění do nevděčného aliančního systému, nemohli demokratičtí Poláci podnikat žádný krok, jež by angloameričtí přátelé vyhodnotili jako nepřátelský k sovětskému spojenci. Sbližování s odhodlaně antibolševickými Ukrajinci samozřejmě takovou Achillovou patou polsko-sovětského poměru bylo. Poláci v posledku nejenže takové sliby s pochybnou návratností dávat nechtěli, ale ani nemohli.¹⁰⁰

96 Tamtéž, s. 260.

97 GOŁĘBIEWSKI, Marian: Sojusz z Ukraińcami i sojusz narodów ujarzmionych. *Dialogi – Biuletyn polsko-ukraiński*, 1987, č. 7–8, s. 5. Citováno podle VJATROVYČ, Volodymyr: Sproby pol'sko-ukrajins'koho porozuminnja v roky druhoji svitovoji vijny: pozyciji storin. *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 2, s. 131. Vjatrovýč zkomolil jméno autora vzpomínky jako *Gołębiowského*.

98 Tamtéž. TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy*, s. 257.

99 KLIMECKI, Michał: Walki 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK z UPA na tle całego szlaku bojowego dywizji. In: MOTYKA, Grzegorz – LIBIONKA, Dariusz (eds.): *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944*, s. 94. Často se lze setkat s verzí, že byli roztrháni koňmi, seriózní literatura se jí však vyhýbá.

100 Diskuzní vstup Władysława Filara. *Polska-Ukraina: trudne pytania*, Tom 6, s. 87.

David Svoboda

Nedlouho před katyňskou aférou v dubnu 1943 a obnažením vratkosti polské pozice na mezinárodní scéně III. konference OUN-SD mezi své závěry zahrnula i krátké konstatování vysvětlující ukrajinskou politickou slabost: byla jím podle pisatelů neznalost ukrajinské otázky panující na Západě (problém, jak vidno, nadčasový) a protiakce „historických nepřátel“ ukrajinského národa.¹⁰¹ Je nasnadě, že se tu nikoli beze stop závisti hovořilo o Polácích. A přitom již měsíc před konferencí zahalil polské snahy zlověstný stín, když Stalin v rozporu se všemi ujednáními oznámil, že všichni obyvatelé východních oblastí anektovaných v září 1939 se pokládají za sovětské občany. Sikorského postavením to mocně otrásl, zaznívaly výzvy k jeho demisi a vrchní velitel AK Stefan Rowecki začal se souhlasem svého nadřízeného poté, co tento své postavení horko těžko obhájil, připravovat plány vojenského vystoupení pro chvíli příchodu Rudé armády.¹⁰² Takový souběh událostí musel směřovat k nebezpečnému vyústění, uvážíme-li množství povstaleckých iniciativ v jednom těsném regionu.¹⁰³

Kanonický výklad událostí, které postupně dláždily cestu ke slávě UPA, se neobejde bez jarní dezercce tisíců Ukrajinců z řad volyňské pomocné policie, sloužící přes půldruhého roku Němcům. Jak bylo naznačeno, jeden narativ v ní spatřuje můstek spojující bezmála organicky genocidu volyňských Židů s ukrajinským nacionalistickým odbojem a beroucí tak na sebe jakési předznamenání násilnického charakteru nastupující UPA. Ukrajinská historiografie tu zase vyzdvihuje prvek spiklenecké kontinuity, s níž organizace do poslední chvíle ovládala struktury jen zdánlivě poslušné německých pánů. K této věci se lze vyjádřit konkrétně, i ve vší obecnosti. V okupované Evropě nebylo ničím výjimečným, že odboj volil cestu infiltrace okupačního aparátu, aby tím posílil své postavení a vyčkal vhodné chvíle. Velmi dobrý příklad nabízí francouzská Résistance ve Vichy a Jugoslávie, řada českých ministrů v Protektorátu používala své funkce jako krytí odbojové činnosti. Poláci vystřídavší Ukrajince na uprázdněných místech v policii zopakovali tento scénář o rok později, kdy cílem jejich úprku byla 27. volyňská pěší divize AK.¹⁰⁴ Je nasnadě, že ukrajinská konspirace v německých službách je z hlediska etického krajně problematická. Policejní účast ukrajinského nacionalistického podzemí na holokaustu se zdá být nesporným faktem; bohužel dosud nevím nic přesného o eventuálních rozpacích a diskuzích, které takový úkol mohl vyvolávat v disciplinovaném prostředí nacionalistů.¹⁰⁵ Lze se domnívat, že k úkolu se přistupovalo mechanicky, bez jakéhokoli pohnutí, v sobeckém zaujetí vlastní národní

101 OUN v *svitli postanov Velykykh Zboriv*, s. 77.

102 WANNER, Jan: *Amerika v boji. Spojené státy a evropská válka 1939–1945*, II. díl. Dokořán, Praha 2002, s. 86. Nelze si odpustit poznámku, že míra cynismu zřejmá v korespondenci Roosevelta s ostatními partnery ohledně polské věci nesnese s banderovskou publicistikou srovnání – ta byla alespoň upřímná a pateticky obranná.

103 SLYVKA, Jurij: UPA i ukrajins'ko-pols'ke protystojanňa. *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 2, s. 118.

104 RUSNAČENKO, Anatolij: *Narod zburenyj*, s. 164.

105 Viz GRELKA, Frank: *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2005, s. 385–386. O ukrajinské kolaboraci a její provázanosti s podzemím zajímavě, byť zcela tendenčně píše PRUS, Edward: *Holocaust po banderowsku*. Nortom, Wrocław 2001.

věcí.¹⁰⁶ Mezi pomocnou policií a OUN ovšem nelze klást rovnítko, ve zprávě Východní sekce se například píše o nejhorsích živlech schopných všeho, nenáviděných oběma národy a přesně takových, jaké sloužily v milicích za sovětské okupace.¹⁰⁷ I když jde o pohled subjektivní, nabádá k zamyšlení, pokud jde o dobové strategie konspirace v této části Evropy. Poznámka o personální kontinuitě se sovětskými milicemi ukazuje problém v celé složitosti, ponecháme-li stranou, že zpráva, sepsaná v dubnu 1943, možná již postihuje personální stav vzniklý po odchodu uvědomělého ukrajinského elementu.¹⁰⁸ Existují svědectví, která popisovala pogrom po příchodu Němců do Lvova jako dílo jedinců, kteří doposud sloužili Stalinovi.¹⁰⁹ I zde mohlo jít buď o osobní konjunkturalismus a snahu smazat své předešlé hříchy okázalým angažmá ve věci nacismu, jak tvrdí Timothy Snyder.¹¹⁰ Nelze ani vyloučit, že v převleku za budovatele stalinských pořádků figuroval zakonspirovaný aktiv OUN, neboť vstup „k nim“ doporučovalo svým členům již za sovětské okupace vedení organizace.¹¹¹ Banachova zpráva z října 1943 poznamenává, že do volyňské správy a policie zamířili v hojných počtech Haličané politicky profilovaní nejen banderovsky, nýbrž též melnykovci a petljurovci, a byla zde i agentura komunistická.¹¹² To jen demonstruje spleť strategii a loajalit za tak nenormálních podmínek, jaké ovládly kraj od září 1939. Zběhnutí schutzmanů k UPA se zbraní v ruce pak dotváří celý kontext, v němž pomocná policie figurovala jako rameno aktivní kolaborace s nacisty a současně účinné útočiště aktérů se zcela protichůdnou motivací. Polský publicista Bohdan Skaradziński takovou taktiku nazýval *kolaborací na dvě strany* či *symbiózou*.¹¹³ Cizí nebyla ani polské straně. AK výslovně zakazovala Polákům účast v pomocných okupačních strukturách, to byla

- 106 Jen zběžně PODOLSKY, Anatoly: Collaboration in Ukraine during the Holocaust: Aspects of Historiography and Research. In: *The Holocaust in Ukraine. New Sources and Perspectives. Conference Presentations*. United States Holocaust Memorial Museum, Washington D.C. 2013, s. 188, 194 – viz <http://www.ushmm.org/m/pdfs/20130500-holocaust-in-ukraine.pdf> (citováno k 9. 9. 2015). Pohled zblízka obsahuje výslech Volodymyra Lovhynovyče. *DA SBU*, f. 13, spr. 372, tom 1, ark. 6–8. Vzniká pochybnost, zda autorství některých slovních obrátů nenáleží spíše vyšetřovatelům.
- 107 ADAMCZYK, Mieczysław – GMITRUK, Janusz – KOSESKI, Adam: *Ziemie Wschodnie*, s. 63.
- 108 Tak hodnotil morálku těch, kteří zůstali ve službě. ŁUKASZÓW, Jan (pseudonym Tadeusz Olszańského): *Walki polsko-ukraińskie 1943–1947*, s. 167. Ale ještě na podzim 1943 nevzdávala UPA naději, že tento lidský materiál získá pro svůj boj, a vybězela jej ke zběhnutí. *DA SBU*, f. 13, spr. 376, tom 35, ark. 95.
- 109 HIMKA, John Paul: The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd. In: *Canadian Slavonic Papers*, 2011, č. 2–3–4 (June–September–December), s. 529 – viz http://www.academia.edu/1314919/The_Lviv_Pogrom_of_1941_The_Germans_Ukrainian_Nationalists_and_the_Carnival_Crowd (citováno k 9. 9. 2015).
- 110 SNYDER, Timothy: What We Need To Know about the Holocaust. *New York Review of Books*, 30. 9. 2010 – viz <https://sites.google.com/a/kean.edu/elizabeth-hyde-phd/courses/history-3242--europe--since-1870/snyder-what-we-need-to-know-about-the-holocaust> (citováno k 9. 9. 2015).
- 111 HIMKA, John Paul: *The Lviv Pogrom*, s. 529. Autor též dokládá tuto strategii OUN na příkladu Bukoviny odkazem na FOSTIJ, Ivan: *Dijalnisť OUN na Bukovyni u 1940–1941 rr.*, s. 6 – viz <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=42164> (citováno k 9. 9. 2015).
- 112 ILJUŠYN, Ihor: *Protystojanňa UPA i AK v roky druhoji svitovoji vijny: na tli dijaj'nosti pol's'koho pidpilyja v Zachidnij Ukrajinі*. Instytut istoriji Ukrajinі – NAN, Kyjiv 2001, s. 128–129.
- 113 Uvádí to MATIJCZENKO, Wiktor: Problem polskiej kolaboracji w czasie II wojny swiatowej. In: *Pol-ska-Ukraina: trudne pytania. Materiały IX i X międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny swiatowej“ Warszawa, 6–10 listopada 2001, Tom 9*. Karta, Warszawa 2002, s. 239.

David Svoboda

však jen slova ostře kontrastující se skutečností, která spolupráci všech složek polského odboje a policie přímo vyžadovala.¹¹⁴

Již počátkem roku 1943 sovětská rozvědka konstatovala případy masového přechodu policistů k rudým partyzánům, kteří začali být v té době instruováni k náboru členstva pomocné policie namísto toho, aby je likvidovali jako zrádce.¹¹⁵ Podrobným manévřům předcházejícím slavné dezerci k UPA nevěnuje ukrajinská literatura pozornost, jakou si operace, jejíž pozadí může být zajímavější, než se jeví, zasluhuje. Předně, jak vysoký byl počet policistů, kteří se zbraní uprchli do lesa? Ustálený údaj se pohybuje kolem čtyř tisíc. Ihor Iljušyn píše dokonce o šesti tisících mužích, ovšem někteří autoři se osmělili tato čísla zpochybnit na základě námítky, že neodpovídají reálnému stavu výzbroje ve vlastnictví UPA k tomuto období, jež Ihor Marčuk odhaduje na dva tisíce kusů.¹¹⁶ Ten také píše, že několik stovek dezertérů se přidalo k Borovcovi a další vůbec neměli namířeno do lesů, takže na údaje, jež jsou v oběhu, nelze spoléhat.¹¹⁷ Stejně uvažuje Ivan Patryljak, jenž má za to, že jarních zběhů bylo nejvýše osm set, a nastíněné počty jdoucí do tisíců vztahuje na celé období končící až říjnem 1944, neboť schutzmani nezbíhali v jedné nárazové vlně, ale dlouhodobě.¹¹⁸ S odvoláním na Marčuka se tedy problém snaží zajímavě demytizovat, že však byla jarní vlna co do velikosti výjimečná, potvrzují i dobové postřehy propagandy špiček UPA, jež v červnu dávala krok *volynské a poleské policie, která se ocitla v řadách UPA*, za příklad ukrajinským schutzmanům, kteří nadále poskytovali své služby při honu na lidskou sílu pro nasazení v Říši.¹¹⁹ Odsud se dostáváme i k motivaci dezertérů: byla sborová, rozuměj politická, s různou mírou dobrovolnosti, nebo převážily osobní a pragmatické motivy? Politickou anamnézu uprchlých neznáme, proto se lze jen obtížně pořádat s těmito otázkami, a memoaristika vnáší do všeho jen zmatek pro osobní zaangażovanost pamětníků.¹²⁰ Ve svém ohlédnutí Volodymyr Makar, bratr výše citovaného Vasyla, kupříkladu zdůrazňuje, že až na výjimky opustili pomocnou poli-

114 Tamtéž. K polské granátové policii PIOTROWSKI, Tadeusz: *Poland's Holocaust. Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic 1918–1947*. McFarland & Company, Jefferson – North Carolina – London 1998, s. 108–110. Zákaz ze strany AK je citován s odkazem na *Biuletyn Informacyjny AK* z března 1942. Tadeusz Piotrowski ve své syntetické práci o kolaboraci na územích II. Rzeczpospolité tento moment zcela pomíjí, o případech kolaborujících polských policistů v Generálním gouvernementu a západním Bělorusku se ovšem mimoděk zmiňuje. PIOTROWSKI, Tadeusz: *Poland's Holocaust*, s. 122 a 152.

115 K přechodům k rudým viz *Central'nyj deržavnyj archiv bromad's'kych objednaň Ukrainy* (dále jen CDAHOU), f. 1, op. 22, spr. 75, ark. 3–18. Dokument také In: SERHIJČUK, Volodymyr: *OUN-UPA v roky vjny. Novi dokumenty i materialy*. Dnipro, Kyjiv 1996, s. 21. O nové instrukci POHL, Dieter: *Ukrainische Hilfskräfte beim Mord an den Juden*, s. 222.

116 Více než čtyři tisíce uvádí např. FILAR, Władysław: *Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy na południowo-wschodnich Kresach II RP: przebieg, skutki, przyczyny, wnioski na przyszłość*. In: *Polska-Ukraina: trudne pytania*, Tom 9, s. 290. Tři až pět tisíc udává VJATROVYČ, Volodymyr et al.: *Ukrajins'ka povstans'ka armija. Istorija neskoronych. Centr doslidžeň vyzvol'noho ruchu*, L'viv 2011, s. 37.

117 MARČUK, Ihor: *Komandyr UPA-Pivnič Dmytro Kljačkov's'kyj – „Klym Savur“*, s. 43.

118 PATRYLJAK, Ivan: *Vstaň i borys'!*, s. 207.

119 *DA SBU*, f. 13, spr. 376, tom 35, ark. 95.

120 Vasyl Kuk v knize sestavené z otázek veřejnosti a odpovědí veteránů na dotaz po spontaneitě tohoto kroku odpovídá neurčitě, ba vyhybavě (KUK, Vasyl¹ – maidan.org.ua: *UPA v zapytannach ta vidpovidach Holovnoho Komandyna*. Halyč'ka vydavnyča spilka, L'viv 2007, s. 28).

cii všichni Ukrajinci, a to jednak na rozkaz vrchního velení UPA, jednak pro akutní nebezpečí jejich dekonspirace a německého zásahu.¹²¹ To se zdá být přehnané vzhledem k tomu, že podle Timothyho Snydera tou dobou pomáhalo nacistům na Volyni 12 tisíc mužů. Snyder přejímá Makarovo tvrzení, že odešli fakticky všichni Ukrajinci. Z toho by však logicky plynulo, že do lesů se vydalo nepravděpodobně vysoké množství lidí.¹²² Tento „maximalistický“ závěr však sdílí i Ivan Katchanovski, který tvrdí, že k UPA za rok 1943 přeběhli prakticky všichni policisté ze všech správních distriktů Volyně. Lze vyrozumět, že nemá na mysli jen známý jarní exodus, a není třeba se znovu vracet k pohledu Patryljakovu, pokud jde o časové rozložení dezercí. Katchanovski se odvolává na množství pramenů, žádný však nekonkretizuje a v dezertérech vidí jen prodlouženou ruku OUN, které přičítá k tíži všechny zločiny, jichž se schutzmani po dobu své služby dopustili.¹²³ Jeho krajně kritické psaní o ukrajinské nacionalistické rezistenci se tedy, pokud jde o masovost a koordinovanost přechodu do lesů, paradoxně potkává se závěry oslavné literatury. Dezertérství odevšad kamkoli bylo nakonec pro tuto chorobnou dobu příznačné. Dezertovalo se z policie k UPA, ale i ke komunistům – k nim často až oklikou přes pobyt u banderovců.¹²⁴ „Polepšení“ přebíhali ovšem také od UPA zpátky k policii.¹²⁵ Byli i tací, co se na výzvu okupantů vrátili ke svým útvarům, Němci se dokonce pouštěli do nuceného náboru a mstili se na rodinách dezertérů.¹²⁶ Později, po návratu Sovětů, se ounovci vtírali do tzv. distributelných batalionů zakládaných režimem na venkově k potírání povstalců; rozkládali je zevnitř a opět se dostávali touto cestou ke zbráním a munici.¹²⁷

Akce však mohla mít i nečekaného hybatele a mohla být, pokud jde o banderovskou dodatečnou vítězoslávu, ctností z nouze. Grzegorz Motyka objevil v běloruském Národním archivu raport Antona Brinského, známého velitele jednoho ze sovětských partyzánských uskupení, jenž se chlubil úderem zasazeným hitlerovcům: ti na základě jeho neupřesněné provokace začali houfně zatýkat a střílet ukrajinské policisty, ostatní utekli do lesů.¹²⁸ Takové okolnosti by pak hovořily spíše pro dezerci značných

121 MAKAR, Volodymyr: Pivnično-zachidni ukrajins'ki zemli. In: *Litopys UPA*, sv. 5 (*Volyni i Polissja. Nimec'ka okupacija*). Vydavnyctvo Litopys UPA, Toronto 1984, s. 19. Přístupů k věci hodných ocitování je příliš mnoho, nechci jimi zatěžovat poznámkový aparát.

122 SNYDER, Timothy: *The Reconstruction of Nations*, s. 162.

123 KATCHANOVSKI, Ivan: *The Organization of Ukrainian Nationalists, the UPA and Nazi Genocide in Ukraine*. Příspěvek na konferenci *Collaboration in Eastern Europe during World War II and the Holocaust*, Vídeň, 5.–7. prosince 2013, s. 18, 33 – viz http://www.academia.edu/6414323/The_Organization_of_Ukrainian_Nationalists_the_Ukrainian_Insurgent_Army_and_the_Nazi_Genocide_in_Ukraine (citováno k 9. 9. 2015).

124 Viz např. Zpráva referenta banderovské Bezpečnostní služby v okrese Sarny z 3. 11. 1943. In: *Litopys UPA*, Nova serija, Tom 2 (*Volyni i Polissja: UPA ta zapilla 1943–1944*). Vydavnyctvo Litopys UPA, Kyjiv–Toronto 1999, s. 310.

125 KATCHANOVSKI, Ivan: *The Organization of Ukrainian Nationalists, the UPA and Nazi Genocide in Ukraine*, s. 30.

126 ILJUŠYN, Ihor: *Protystojan'ja UPA i AK v roky druhoji svitovoji vijny: na tli dijal'nosti pol's'koho pidpilla v Zachidnij Ukrajinі*, s. 136.

127 KENTIJ, Anatolij: *Ukrajins'ka povstans'ka armija v 1942–1943 rr.*, s. 97.

128 JASIEWICZ, Krzysztof (ed.): *Tygiel narodów: Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*. Warszawa – Londyn 2002, s. 361–362. Citováno podle ILJUSZYN, Ihor: *UPA i AK*, s. 105. Dekonspiraci jako příčinu dezercie uvádí i Kol. autorů: *Problema OUN-UPA. Zvit robo-*

David Svoboda

rozměrů. Také samotní Němci zdůvodňovali incident svým odhalením banderovské sítě uvnitř policie a posléze se s „nabídkou volných pracovních míst“ obrátili na Poláky.¹²⁹ Dekonspirační verzi události by potvrzoval i doprovodný brutální německý záťah na místní ukrajinské elity; Gestapo pilně zatýkalo a střílelo.¹³⁰

Nadešel tím konec ukrajinské kolaborace na Volyni? Co je to kolaborace? V jedné povstalecké zprávě se konstatuje, že ukrajinští schutzmani tvoří morálně nevalnou kategorii lidí s nedostatečně vyvinutým pocitem národní odpovědnosti. Ale pozor, stále prý bylo lepší, když svá místa neuprazdňovali Polákům!¹³¹ Ti, co je „uprázdňují“, se energicky zapojili do zabíjení polských civilistů. Automaticky pro ně navíc vznikla záminka rozpalující hlavy a otupující svědomí: Poláci, kteří se na uprázdňené posty z popudu Němců místy jen hrnuli, byli rázem obviňováni z pomahačství nepříteli. OUN-b snadno zapomínala na utrpení židovského obyvatelstva, na němž se podíleli Ukrajinci v policejních uniformách. Naplňovala se tu slova polského historika Tadeusze Olszańského o síle stereotypů, které vlastní národ idealizují a přihrávají si jeho poměr k nacistům, malují obraz *posvátné národní svornosti a společné solidární války s nájezdníky*, zamlčující přitom imperativy normálního života s jeho kolaboranty a jinými nectnostmi.¹³² S tím velmi blízce souvisí i výčitka, kterou část literatury vstřícné k UPA obvykle adresuje polskému situačnímu spojení s německou represivní mašinerií na Volyni. Břemeno boje s hitlerovci si přivlastňují ukrajinští antipodi Poláků, kdežto podzemí AK je obviňována z vypočítavého otálení.¹³³ Jevy, které OUN-b kaceřovala, však již přímo souvisely s požárem, který zachvátil polské osady, a vytrhávat tyto události z kontextu by bylo křivdou nikterak nepodobnou pro změnu banalizaci ukrajinských válečných dilemat, jaké jsme svědky z mnoha zdrojů dnes.

AK se do války s Němci, a v Kresech obzvlášť, nevrhala s o nic větším nadšením než banderovci. Nespravedlivé účty jí nevystavovali jen ukrajinští radikálové, ale i komunističtí Poláci dirigovaní z Moskvy, kteří od roku 1942 v okupovaném Polsku agresivně kritizovali „pasivní“ demokratický odboj, zatímco sami prosazovali intenzivní protiněmeckou kampaň.¹³⁴ Avšak pro oba národní odboje už Němci nebyli trvalou hrozbou hodnou vysilujícího boje a vlivem Sovětů se oba národy ve sporných oblastech přinejmenším od roku 1943 začaly soustřeďovat na různé scénáře povstaleckého řešení v situaci německého odchodu.¹³⁵ Vyjít vstříc druhé straně jen v zájmu společné

čoїи брупы історыкїв пры Урјадовїі комісіі з вучэньннја діјал'ностї ОУН і УПА. Інстытут історыі Украіны – НАН, Кьїв 2004, с. 35 – віз <http://eukraina.com/load/other/8-1-0-16>, одказ „Завантажыты“ (цітавана к 9. 9. 2015).

129 Depeše Tadeusze Komorowského ze 4. 5. 1943. In: *Armia Krajowa w dokumentach*, Tom III. SPP Londyn, London 1976, s. 4–5. Stejný dokument také In: *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/I, s. 395.

130 PROKOP, Myrosław: *Ukrajins'ke protynacysts'ke pidpillja 1941–1944*, s. 135.

131 CDAVOU, f. 3833, op. 1, spr. 91, ark. 61. Citováno podle ILJUŠYN, Ihor: *Protystojannja UPA i AK v roky druhoji svitovoji vijny: na tli dijál'nosti pol's'koho pidpillja v Zachidnij Ukrajinі*, s. 138.

132 ŁUKASZÓW, Jan (pseudonym Tadeusze Olszańského): *Walki polsko-ukraińskie 1943–1947*, s. 160.

133 MARČUK, Ihor: *Komandyr UPA-Pivnič Dmytro Kljačків's'kej – „Klym Savur“*, s. 69.

134 MARKOWSKI, Damian: *Plonące Kresy*, s. 24; GARLIŃSKI, Józef: *Polska w Drugiej Wojnie Światowej*. Volumen, Warszawa 1988, s. 265.

135 Sověty v lednu 1943 podráždila iniciativa vicepremiéra Stanisława Mikołajczyka, jenž v rádiovém přenosu v popsaných intencích radil Polákům nedráždit Němce a šetřit síly na konečné, pro Moskvu ne-

fronty proti Říši coby nepříteli hroznému, ale čím dál víc „dočasněmu“, se nechystala žádná.¹³⁶ Londýnští Poláci sice na naléhání Roweckého v březnu 1943 schválili teze budoucího soužití v obnoveném Polsku a ty měly získat ukrajinskou stranu pro polské plány, je ovšem nasnadě, že příslib všech občanských a kulturních práv nemohl na Ukrajince udělat oslnivý dojem. Teze navíc nikdy nebyly zveřejněny, a chce se říci – naštěstí. Politická rozvaha odlehleho exilového centra neodpovídala bouřlivým náladám obyvatelstva tisíce kilometrů vzdáleného, zakoušejícího hrůzy okupace, a mohla je ještě více rozvířit svým mírným tónem vůči Ukrajincům.¹³⁷ Zatčení Roweckého Gestapem koncem června 1943 usnadnilo odpůrcům kompromisu práci. Dne 30. července se objevila výzva k ukrajinské populaci šířená Zemskou politickou reprezentací (Krajowa Reprezentacja Polityczna) plná provokující bohorovnosti. Varovala Ukrajince před kolaborací s Němci, s níž spojovala přímo i zuřící antipolskou akci UPA. Adresáři byli samozřejmě ujišťováni, že Polsko z Kresů nikdy nesleví.¹³⁸ Tou dobou se oblast doslova koupala v krvi. Nešlo jen o martyrium polské, byť nesporně nejtragičtější, neboť masové, ale spadají sem i události dodnes epizodicky ožívající v české národní paměti, jakým bylo vyvraždění vesnice Český Malín Němci za dosud neobjasněných okolností. Blíže nevyčísitelné jsou oběti židovské z rukou UPA, jež Motyka odhaduje na jeden až dva tisíce a ve své monografii cituje dokonce i dílčí příkazy k likvidaci *čekistů, agentů, Židů a Poláků*. Uvádí archivní signatury, nijak však prameny nespecifikuje.¹³⁹

Dosud se ale nenašel žádný písemný rozkaz k depolonizaci Kresů, jak se události provázející následující rok na Volyni a ve východní Haliči někdy morbidně nazývají, a jediným pramenem zůstávají výslechové protokoly zajatých upistů a členů podzemí. *Vedení OUN ukládalo [banderovské] Bezpečnostní službě následující povinnosti: I. Likvidovat všechny „nepřátele“ UPA a OUN, za něž jsou pokládáni Poláci, Češi, Židé, komsomolci, komunisté, důstojníci a vojáci Rudé armády, pracovníci milice a osoby z řad místní populace, projevující sympatie k sovětské moci, II. Zadržovat a střílet všechny zajaté důstojníky a bojovníky Rudé armády, kteří uprchli z německých zajateckých táborů [...] IV. Sledovat obyvatele našeho okruhu, zda včas plní dodávky potravin pro UPA, přikročit k fyzickým postihům u těch, kteří dodávky sabotují [...] Ať se vám nechvěje ruka, až uvidíte utrpení své oběti. Mějte na paměti, že čím více nepřátel zničíte, tím blíže bude čas našeho vítězství.*¹⁴⁰ Tato slova měl vypově-

---

výhodně povstání. Sověti tomu hodlali čelit organizováním sovětských sabotážních komand převlečených za Poláky, aby v zázemí rozpoutala partyzánskou válku proti nacistům, v důsledku mařící polské přípravy povstání. In: BILAS, Vasyľ: *Represyvo-karal'na sistema v Ukrajinі 1917–1953*, sv. II (*Dokumenty ta materialy*). Lybid' – Vjisko Ukrajinі, Kyjiv 1994, s. 361–362.

- 136 PATRYLJAK, Ivan – BOROVYK, Mykola: *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sproba novoho konceptual'noho pohljadu*. PP Lysenko, Kyjiv 2010, s. 434.
- 137 MOTYKA, Grzegorz: Der polnisch-ukrainische Gegensatz in Wolhynien und Ostgalizien. In: CHIARI, Bernhard – KOCHANOWSKI, Jerzy (eds.): *Die polnische Heimatarmee. Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*. Oldenbourg Verlag, München 2003, s. 536–537.
- 138 Tamtéž, s. 537–538; TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy*, s. 219.
- 139 Mimo jiné CDAVOVU, f. 3838, op. 1, tom 57, ark. 6. Také In: MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960: działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Instytut Studiów Politycznych PAN – Oficyna Wydawnicza RYT, Warszawa 2006, s. 294.
- 140 DA SBU, f. 13, spr. 372, tom 20, ark. 59. Tentýž dokument je k dispozici in: *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/I, s. 447–452.

David Svoboda

dět Oleksa Kyryluk vyšetřovatelům NKVD 27. června 1944. V zápise z výslechu Jurije Stelmaščuka, jenž se odehrál v únoru 1945, figuruje čelná postava ukrajinského povstaleckého panteonu Dmytro Kljačkovskij („Klym Savur“)¹⁴¹ a je mu zde vkládán do úst příkaz k fyzické eliminaci všech Poláků na západní Ukrajině, který Stelmaščukovi jménem vedení organizace jako vrchní velitel UPA v červnu 1943 údajně předával. Vyslýcháný popsal svědomitě plnění příkazu v následujících dvou měsících v okresech lubomelském, kovelském a dalších, což si podle něj například během dvou dní, 29. a 30. srpna, vyžádalo životy 15 tisíc Poláků! Nevynechal technické nuance tohoto zabíjení a zmínil se i o další direktivě z ústředí, jež mu opět zprostředkoval Kljačkovskij po linii Bezpečnostní služby: zabít všechny sovětské válečné zajatce nacházející se na západoukrajinském teritoriu jako potenciální nositele bolševické náказы, včetně všech přeběhlíků k UPA, kteří měli ruskou národnost.¹⁴²

Dikce takových dokumentů musí budít ostražitost, množství uvedených fakt je v rozporu se skutečností. Údaj o 15 tisících zabitých ve dvou dnech oddílem o 700 mužích hovoří sám za sebe, upozornění Volodymyra Vjatrovyče na okolnosti jeho poručení (vznikl v době, kdy vyslýchaný prodělával tyfus) stojí za úvahu. U soudu se od tohoto čísla Stelmaščuk sám distancoval: počet prý odpovídá zabitým z celé Volyně (i k tomuto číslu je samozřejmě nutné být skeptický, reálný údaj je pro změnu vyšší možná až o 40 tisíc).¹⁴³ Také volyňské Čechy, jsme-li u Kyryluka, ukrajinští nacionalisté v nejmenším nepokládali za ohrožující faktor, zběhlými rudoarmějci všech národností a socialisty se UPA i na základě proměn klimatu a mocného přílivu branců doslova hemžila a civilní obyvatelstvo si nesměla dovolit terorizovat více než Němci, před nimiž je chránila.¹⁴⁴ Pokud však podobné dokumenty čteme pozorně, nemůžeme uniknout, že krom možných falzifikací mohou poukazovat na specifické prostředí „UPA v UPA“, jíž byla zmíněná SB. Velmi ponuré náznaky co do jejího přístupu k Ukrajincům z východu, kteří prošli frontou v uniformě Rudé armády a jejichž dráha skončila v UPA, podávají v humanistickém duchu psané memoáry veterána Danyla Šumuka.¹⁴⁵ Ten také popisuje zděšení, jaké v lidech „esbisté“ jako instance, proti níž

141 Dmytro Kljačkovskij (1911–1945), známý pod přezdívkami Klym Savur, Ochrim, Bilaš aj. V meziválečném období člen OUN, v letech 1939–1941, za sovětské okupace východní Haliče vedoucí ilegálního ukrajinského junáctva. Jako takový Sověty zatčen a odsouzen k smrti, trest změněn na deset let vězení. Na svobodu se dostal po německém útoku na SSSR. Od ledna 1942 do své smrti hlava OUN na Volyni a v Polesí, byl jedním z hlavních zastánců přechodu k otevřenému vystoupení. Jako prvnímú faktickému veliteli UPA je mu přičítána odpovědnost za masakry polského obyvatelstva. Po reorganizaci UPA v hodnosti majora velitel její části UPA-Sever. Zahynul v boji s jednotkami NKVD.

142 Výslech Jurije Stelmaščuka z 28. února 1945. *DA SBU*, f. 65, spr. C-9079, tom 1, ark. 168–169. Týž dokument také in *Polska i Ukraina w latach trzydziestychczterdziestych XX wieku*, Tom 4/I, s. 443–445.

143 VJATROVYČ, Volodymyr: *Druha pols'ko-ukrajins'ka vjina 1942–1947*, s. 93–94.

144 Uvádím pro zajímavost jistě subjektivní výpověď, v meritu věci však podloženou bezpočtem jiných. ČYŽEVSKYJ, Vasyl' („Demyd“): *Spohady iz pracj v OUN v rr. 1939–1945 (1947)*. Rukopis, fotokopie v držení autora, s. 25. Zajímavý postřeh, že UPA nabírala jinonárodní příslušníky v době, kdy bojovala na krev s jinými Ukrajinci, uvádí FIROV, Petro: *Istorija OUN-UPA: Podijj, fakty, dokumenty, komentari (Lekciji)*. SevNTU, Sevastopol' 2002, s. 79.

145 ŠUMUK, Danylo: *Perežyte i peredumane*. Ukrajins'ki visti, Detroit 1983, s. 161, 164.

nebylo dovolání, vzbuzovali, vedle úcty k běžným bojovníkům UPA.¹⁴⁶ Popisovat fungování SB jako autonomní složky ukrajinské rezistence je mimo rámec této práce, je však nutné zdůraznit jedno: do UPA v kritickém roce 1943, jak se blížila fronta a měnily se poměry v Hitlerův neprospěch, v rozporu se Stelmaščukovou výpovědí naopak Ukrajinci z východního stalinského záboru, rudoarmějci, kteří přetrpěli německé zajetí, či zběhové všeho druhu masově proudili. V důsledku toho začala být UPA náchylná k rozvratné činnosti obtížně kontrolovatelné nepřátelské sovětské agentury.¹⁴⁷ Navíc v průběhu roku začala v UPA v mnoha případech kolísat morálka, bujely náhle prosovětské sympatie a dezertérství.¹⁴⁸ Příkaz jednoho z nižších velitelů UPA v Haliči v dubnu 1944 mluvil o urychlení likvidace komunistů a „Moskalů“, s výjimkou východních Ukrajinců, kteří se pohybují oblastí.¹⁴⁹ Aleksandr Gogun v tom spatřuje důkaz agresivního nacionalismu ounovců, nelze však ztráct ze zřetele, že šlo o příkaz nižšího článku odboje v době nové sovětské okupace. První kontrarozvědnou čítku SB zaměřenou podle Stepaňakova svědectví na „schidňaky“ (tj. Ukrajince přibývající z východu) provedla na Kljačivského rozkaz až na podzim a její nevybíravost vyvolala v odboji pobouření.¹⁵⁰ Neutuchaly naopak snahy národnostní menšiny do svého úsilí zapojit, dosahovaly ovšem podle některých referencí neuspokojivých výsledků.¹⁵¹ Etnických Rusů válčilo v UPA málo, podle Volodymyra Kosyka byli náchylní k dezertérství, a pokud se obraceli proti Stalinovi, volili spíše hnutí generála Vlasova.¹⁵² UPA přesto vyvíjela dílčí úsilí obrátit své komunistické protivníky na cestu boje za nezávislost. Lze se domnívat, že větší šanci na úspěch měly tyto výzvy u sovětských partyzánů ukrajinské národnosti.¹⁵³

Pokud jde o samotnou směrnicí dávající placet masakrům, legendárního „Klyma Savura“ exponuje např. Władysław Filar na základě dokumentu, s nímž běžně pracuje odborná literatura a jenž se dostal epizodicky do oběhu i ve zvalgarizované české de-

146 Tamtéž, s. 169. Bylo by scestné vidět v instrukcích SB nějaký jasný etnický záměr. Obětí agentománie a svěvolného zatýkání byli řadová upisté. DZJOBÁK, Volodymyr: *Konflikty v OUN(b) i jich vplyv na ukrajinský Ruch Oporu (1941–1944)*, s. 87–88.

147 ANTOŇUK, Jaroslav: *Dijal'nisť SB OUN na Volyni*. Volyns'ka knyha, Luc'k 2007, s. 48.

148 Tamtéž, s. 50.

149 KENTIJ, Anatolij: *Ukrajins'ka povstans'ka armija v 1942–1943 rr*, s. 97. Citováno in GOGUN, Aleksandr: *Dejatel'nost' vooružennyh nacionalističeskich formirovanij na territorii zapadnyh oblastej USSR (1943–1949)*. Disertační práce. Severo-Zapadnaja Akademija Gosudarstvennoj Služby, Sankt-Peterburg 2005, s. 104–105. Možná i zde koření scestná a vžitá představa o UPA vraždící krom jiného plánovitě i „Rusy“. Do 25. 7. 2015 byla tato informace obsažena i v hesle Stepan Bandera české verze internetové encyklopedie Wikipedie; pozoruhodné je, že ruskojazyčná verze příslušných hesel podobný nonsens neobsahovala. RICHTER, Karel: *Historické drama volynských Čechů*. Epocha – Památník Lidice, Praha – Lidice 2015, s. 236. Mnohem diferencovanější formulace o perzekuci tzv. Moskalů uvádí RYCHLÍK, Jan: *Hrozí skutečně Ukrajině vláda fašistů? Listy*, 2014, č. 2 – viz <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=142&clanek=021417> (citováno k 9. 9. 2015). Přesto takové postuláty vyžadují precizaci.

150 ANTOŇUK, Jaroslav: *Dijal'nisť SB OUN na Volyni*, s. 49.

151 Již citovaná zpráva referenta Bezpečnostní služby v okrese Sarny z 3. 11. 1943 (viz pozn. 124). In: *Litopys UPA*. Nova serija, Tom 2, s. 310.

152 S odvoláním na KOSYK, Volodymyr: *Ukrajina pid čas druhoji svitovoji vijny (1939–1945)*. Lybid', Kyjiv – Nju-Jork – Paryž – Toronto 1992; FIROV, Petro: *Istorija OUN-UPA*, s. 79.

153 Svědčí o tom letáky adresované druhé straně. Viz *Lystivky Ukrajins'koji povstancoji armiji*. Ivano-Frankivs'k 1992, s. 13–14. Editor ani vydavatel neuvedeni.

David Svoboda

batě: *Musíme provést velkou likvidační akci polského elementu. Při odchodu německých vojsk je nutno využít příznivé chvíle k likvidaci celé populace ve věku od 16 do 60 let [...] Tu bitvu nemůžeme probrát a za každou cenu musíme oslabit polské síly...*¹⁵⁴ Dalším důkazem je červnový dopis, v němž Stelmaščuk jakoby zadává instrukce v této krvavé věci Mykolu Lebedovi, oslovovanému v listě pod jeho známým pseudonymem „Ruban“.¹⁵⁵ Také tento materiál vzhledem k nesrovnalostem spočívajícím v opačné posloupnosti subordinace (Lebeď zastupující vězněného Banderu nepodléhal Stelmaščukovi, pojem „centrální Proviď“ OUN nikdy neužívala stejně jako v dopise obsažený termín UPA-Sever, jenž byl vídán až od konce roku) berou někteří ukrajinští historici v pochybnost.¹⁵⁶

Kritika pramenů je sice jednou, formální stránkou problému, stále však platí, že v dějinách se sice mnohé děje bez papírového certifikátu, podstatným ale zůstává, že se to děje. Mnohé se stává v tichém srozumění či následuje po pokynu ústním. Některé důkazy se mohou ničit.¹⁵⁷ Nevíme, zda se o všem rozhodlo na III. konferenci, což tvrdí Wiktor Poliszczuk, Władysław Filar (čte to mezi řádky konferenčního manifestu), nevylučují to Grzegorz Motyka nebo Ryszard Torzecki a zpochybňuje pro změnu Ihor Iljušyn; originál jejich protokolů se nezachoval.¹⁵⁸ Zůstává tedy nejasné, jakou podobu měla eliminace polského živlu mít a zda se faktický krvavý průběh protipolské operace nevymkl kontrole a nezpronevěřil původně vytyčeným, umírněnějším cílům.¹⁵⁹ Důkazy, které se dlouhodobě jeví pravdě nejbližší, míří k iniciativě volyňského aparátu OUN bez vědomí a schválení špiček organizace. V takovém případě se ústřední postavou mezi iniciátory stává hlava volyňské OUN-b Dmytro Kljačivskij, s Romanem Šucevčem rázný zastávce a realizátor širokého ozbrojeného vystoupení, jež zahrnovalo „řešení“ polské otázky. Nervózní očekávání válečného obratu, rozdílné naděje obou stran na rychlý vstup angloamerických mocností do střední Evropy po vylodění na Balkáně a potřeba UPA uchytit se bezpečně na sporném teritoriu pak svázaly etablování nové partyzánské armády s etnickou operací, „úklidem“ terénu od všech „nespolehlivých“.¹⁶⁰

Akce neměla jasný počátek a vtahovala do svého víru různé pretendenty na zločin, než se vyprofiloval ten hlavní z nich. Již zvěrstva v Parošli, jak bylo napsáno, vyvolávají nejasnosti. Vzhledem k širším okolnostem se snad nelze upínat k verzi, podle níž ji

154 *Archiv SBU Volyns'koji oblasti*, spr. 11315, tom 1, částyna II, s. 16. Citováno in FILAR, Władysław: *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w Drugiej Wojnie Światowej*. Światowy Związek Żołnierzy AK Okręg Wołyński, Warszawa 1999, s. 36.

155 *Archiv SBU Volyns'koji oblasti*, spr. 11315, tom 1, částyna II, s. 28. Citováno in tamtéž, s. 37.

156 MARČUK, Ihor: *Komandyr UPA-Pivnič Dmytro Kljačivsk'kyj – „Klym Savur“*, s. 71.

157 Dokument nařizující ničení důkazů skutečně existuje, datuje se k říjnu 1943. Avšak šlo nejspíše o iniciativu dílčí, bez vědomí Provodu. MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 290. RUDLING, Per Anders: *The OUN, the UPA and the Holocaust*, s. 102.

158 ZAJĄC, Piotr: *Prześladowania ludności narodowości polskiej na terenie Wołynia w latach 1939–1945 – ocena karnoprawna zdarzeń w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie*. In: IGNATIEW, Radosław – KURA, Antoni: *Zbrodnie przesłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN, Tom 2 (Ludobójstwo)*. IPN, Warszawa 2008, s. 36–37. MOTYKA, Grzegorz: *Konflikty polsko-ukraiński w latach 1943–1948: aktualny stan badań*, s. 318.

159 MOTYKA, Grzegorz: *Plan: wykarczować*, s. 93–94.

160 ZAJĄC, Piotr: *Prześladowania ludności narodowości polskiej na terenie Wołynia w latach 1939–1945 – ocena karnoprawna zdarzeń w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie*, s. 37.

měli na svědomí bolševici.¹⁶¹ V úvahu ale přicházejí jednotky UPA Tarase „Bulby“ Borovce (nezapomínejme na existenci formace stejného jména, která zanikla až s dalším vývojem). Ve starší literatuře se s tímto tvrzením ještě setkáváme zcela běžně¹⁶², předně jsou ale tzv. bulbovcům připisovány masakry v situačních zprávách sovětského podzemí. Ty slouží za pramen poznání, jak „to tehdy bylo“, jako všechny elaboráty podobného druhu ale strádají ideologickým předpojetím autorů, byť třeba přední znalec Ihor Iljušyn na nich, a také na dokumentaci německé, oceňuje nezuajatost třetí strany.¹⁶³ Legendarizace Borovcových sil, jež se v regionu těšily nejdlejší tradici, ústila občas v komické důsledky, když byly stopy jejich činnosti hledány i tehdy a tam, kde již stěží mohly působit.¹⁶⁴ Je zajímavé, že „Bulba“ mohl podle dokumentů německé administrativy i za dezerci z volyňské policie a jeho agitace skutečně podle některých autorů měla na prořídnutí jejích řad nemalý vliv.¹⁶⁵ I nacistům však zjevně obě hnutí musela splývat, nedokázali je programově jasně odlišit. Je pozoruhodné, jak oba totalitní aparáty rezonovaly s lidovými předsudky na polské straně, podle nichž banderovci a bulbovci byli zkrátka jedno a totéž, v krátkosti Ukrajinci. Těžko se tomu divit, hranice mezi bojůvkami byla prostupná a sotva patrná, do hry vstupovali i obyčejní zločinci.¹⁶⁶ Přináší to ovšem nesnáze při interpretaci pramenné základny. Ve zprávě sovětského velení partyzánských jednotek Žytomyrské oblasti patrně z dubna či května 1943, zasláné ústředí, se bulbovcům připisovalo spálení čtyř polských vesnic a vraždy v dalších. Definiční znaky bulbovců, mezi nimiž bylo vyjmenováno desatero zásad a heslo *Dobudeme samostatné Ukrajinu, nebo za ni zabyneme* prokazatelně svědčí o další záměně za jejich úspěšnější banderovské konkurenty.¹⁶⁷

Násilí připomínalo lesní požár, v zimě 1943 odskakovaly sporadické jiskérky, pak se šířilo plošně od východu na západ, což je fakt, na nějž oprávněně upozorňují historici snažící se podtrhnout jeho záměrnost a organizovanost.¹⁶⁸ Tezi svádějící masakry

- 161 „Ukrajinci ne chodyly na polsku etničnu zemlju vbyvaty poljakiv. A poljaky jšly.“ Rozhovor s badatelem Ivanem Puščukem. Viz *iPress.ua*, 13. 5. 2013 – http://ipress.ua/articles/volyńska_tragediia_19769.html (citováno k 9. 9. 2015).
- 162 S odvoláním na Brinského paměti *Po tu storonu fronta. Vospominanija partizana*. Kniha I. Vojenizdat, Moskva 1961, s. 484 to píše JUCHNIEWICZ, Mieczysław: *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944*. Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1973, s. 151.
- 163 ILJUŠYN, Ihor: *Protystojannja UPA i AK v roky druhoji svitovoji vijny: na tli dijaj'nosti pol's'koho pidpilja v Zachidnij Ukrajinji*, s. 121.
- 164 Jelikož *bul'ba* označuje nářečně i bramboru, dokázaly neopatrné zmínky vesničanů o této plodině přivodit příchodím osvoboditelům z Rudé armády značné rozpaky. Zpráva UPA z okolí Stanislavova, jaro 1944. *DA SBU*, f. 13, spr. 376, tom 80, ark. 4. Dokument také in: *Ukrajins'kyj nacional'no-ryzvol'nyj ruch na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy*, Tom 2, Knyha I. (1939–1945). KPF „LIK“, Ivano-Frankivs'k 2009, s. 317.
- 165 STEL'NYKOVYČ, Serhij: *Ukrajins'kyj nacional'nyj ruch oporu Tarasa Bul'by-Borovcja*. Žytomyrs'ka oblasna drukarňa, Žytomyr 2007, s. 95.
- 166 OLSZAŃSKI, Tadeusz: Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. „Ji“. *Nezależnyj kul'turolohičnyj časopys*, 2001, č. 20, s. 61–88 (ukrajinsky a německy), polsky je článek dostupný na adrese <http://www.ji.lviv.ua/n20texts/pol/olszan-pol.htm> (citováno k 9. 9. 2015). Sovětské partyzány režim oslavoval jako ochránce obyvatelstva mj. před *banderovci, bulbovci a jinou svoločiči*. TKACŮK, F.: *Tam, de brymily partyzans'ki boji*, s. 3.
- 167 CDAHOU, f. 1, op. 23, spr. 530, ark. 813. Citováno in: OUN i UPA u druhij svitovij vijni. *Ukrajins'kyj istoričnyj žurnal*, 1994, č. 4, s. 92. Takto mylně údaj převzal i RUSNAČENKO, Anatolij: *Narod zburenyj*, s. 159.
- 168 ŁUKASZÓW, Jan (pseudonym Tadeusze Olszańskiého): *Walki polsko-ukraińskie 1943–1947*, s. 168.

David Svoboda

na živelný lidový hněv zbídačelé ukrajinské vesnice zablývají polští historici ukrajinské straně jako sebeútešné manévrování.¹⁶⁹ Je však nesporné, že obrovské rozměry násilí měly ráz řízeného pogromu a nebyly by možné bez kolektivního přitakání „lidu“ banderovským receptům. Polské podzemí se na tom ve svém zpravodajství shodovalo. Značné pokušení představovala možnost pomstít se polským „pánům“, odebrat svým polským sousedům i půdu s majetkem.¹⁷⁰ Řeže měly konkrétního politického viníka, ale lidové masy se stávaly jeho ochotným nástrojem.¹⁷¹ Mykola Lebed' ve své poválečné práci o UPA psal, že v obavě z nekontrolovaného útoku ukrajinské vesnice na Poláky a bratrovražedné války Provid OUN-b vyzval Poláky, aby se sjednotili s UPA proti oběma okupantům. Když neuspěl, byl vydán příkaz, aby Poláci opouštěli Volyň a Polesí.¹⁷² První část sdělení lze pokládat za snahu vyvléci se z odpovědnosti, druhá je přiznáním, že akce byla prováděna uvědoměle. Ještě v dubnu 1943 Východní sekce neváhala sice hledat původce v OUN, ale vyjímala z toho její ústředí: akci podle ní rozpoutaly nižší články organizace, což byl, jak se v budoucnu ukazovalo, přesný odhad. Zaměřovala však pozornost i na sovětský faktor. Volyň dávala do souvislosti s podobným děním v Bělorusku a na Litvě, kde na polské civilisty útočili sovětský partyzáni, a tušila zde ruku Moskvy.¹⁷³ Ve stejnou dobu se hlásilo do Londýna, že na Poláky se vrhají Bulbovy bandy. Obyvatelstvo bylo odrazováno od podpory *policejné-banderovských a bulbovských band*¹⁷⁴, ve výčtu pachatelů podle jejich pozorování nechyběli ani melnykovci a zdivočelí kozáci zběhnuvší z německých služeb a jednající na vlastní pěst. Opravdu se zdá, že snaha vyvinít Borovcovu UPA z podílu na kampani pouze proto, abychom dospěli k přehlednému závěru o jediném sešikovaném pachateli pod egidou OUN-b, může nést problematické plody, pokud se budeme křečovitě odříkat objemné dokumentace různé proveniencie. Také Tadeusz Komorowski píše o anarchii zachvátivší Volyň následkem činnosti Bulbových band.¹⁷⁵ Že prolévání krve nevinných polských rolníků neměli na svědomí jen banderovci, je již uznáváno badateli, kteří věnují pozornost atamanovu hnutí. Nicméně pokud OUN sledovala čistkou taktické cíle, na straně Borovce můžeme hovořit o excesech jdoucích na vrub jeho zdivočelých kádrů, tíhnoucích k OUN nebo jednajících na vlastní pěst.¹⁷⁶ Ataman sám pozvedl hlas k utišení situace již ve věru ničivé vřavy. O jejím průběhu, o strategiích volených oběma stranami a dění v Haliči bude pojednávat pokračování této studie.

169 MOTYKA, Grzegorz: *Nevdala knyžka*.

170 *Nasze Ziemi Wschodnie*, 1943, č. 3. Citováno podle ILJUSZYN, Ihor: *UPA i AK*, s. 105.

171 Filar správně zdůrazňuje ústřední motiv tzv. národní revoluce korunované účastí ukrajinských mas v kánonu OUN. FILAR, Władysław: *Wolyń 1939–1944*, s. 353.

172 LEBEĐ, Mykola: *Ukrajins'ka postans'ka armija*, s. 53.

173 ADAMCZYK, Mieczysław – GMITRUK, Janusz – KOSESKI, Adam: *Ziemi Wschodnie*, s. 63–64. O násilí Sovětů na vilenských Poláčích viz GARLIŃSKI, Józef: *Polska w Drugiej Wojnie Światowej*, s. 303.

174 S odvoláním na SIWICKI, Mikołaj: *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, Tom 2. M. Siwicki, Warszawa 1992, s. 18, 112–114 (uvedená citace) a *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, Tom III, s. 4–5 viz KOSYK, Volodymyr: *Polsko-ukrajinska trahedija pid čas druhoji svitovoji vijny (1942–1944)*. *Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2003, č. 2, s. 100–101.

175 *Viz Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, Tom III, s. 4–5. Též *Polska i Ukraina w latach trzydziestych-czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, Tom 4/I, s. 395.

176 DZJOBAK, Volodymyr: *Taras Bul'ba-Borovec' i joho vijs'kovi pidrozdyly v ukrajins'komu rusi oporu (1941–1944 rr.)*. Instytut istoriji Ukrainy – NAN Ukrainy, Kyjiv 2002, s. 132.